

STAŠA IVANEC

ODNOS ROMOV DO ZGODOVINE

ATTITUDE OF THE ROMA PEOPLE TOWARDS HISTORY

Izvleček

Pričujoči prispevek prikazuje zgodovino indijskih nomadov od obdobja, ko so prvič stopili na evropska tla ter so jih Evropejci sprejeli pod imenom Cigani, do obdobja njihovega preganjanja, ki je v najhujši obliki potekalo pod oblastjo nacionalsocializma (holokavst) ter vse do vzpostavitve nove romske identitete. Čeprav je članek v precejšnji meri zasnovan kot longitudinalni časovni pregled, se v ozadju skriva želja po odgovoru na vprašanje, kakšen je odnos Romov do zgodovine. S tem vprašanjem je povezanih več podvprašanj: kdo so Romi; kakšna je njihova kulturna identiteta, kakšen je njihov vsakdanji način življenja ter odnosi med Romi in Neromi. V zaključku so podane bistvene ugotovitve posameznih poglavij in odgovori na gornja vprašanja.

Glede na to, da je bilo uradno poimenovanje Rom sprejeto s strani Romov in mednarodnih organizacij šele leta 1971, je v prispevku izraz Cigan uporabljen z vsem spoštovanjem do nosilcev tega imena, z namenom prikazati zgodovinsko identiteto in razvoj tega ljudstva. Z uporabo pojma Cigan, nato Rom, želimo poudariti trenutek, ki ključno vpliva na spremembo romske identitete in romskega samozavedanja.

Ključne besede: Indijski nomadi, Cigani, holokavst, romski dan, Romi, romska izročila in kultura.

Abstract

This contribution shows the history of Indian nomads from the period, when they first entered European soil and Europeans accepted them as gypsies, to the period of their persecution, which culminated in the worst form during the National Socialism (holocaust), up to the establishment of the new Roma identity. Although the article is predominantly based as an overview in time, it is underlined by a desire to answer the question, what the attitude of the Roma people towards history is. Here there are many sub questions: who are the Roma people, what is their cultural identity, what is their daily life like, and the question of relations between the Roma and non-Roma. The conclusion gives key findings of individual chapters and answers the abovementioned questions.

With regard to that the legal naming of the Roma was recognized by the Roma people and international organizations only in 1971, the contribution uses the term Gypsy with all due respect towards the bearers of the name and with the intent to present the historical identity and development of the people. With the use of the term Gypsy, then Roma, we wish to emphasize the moment that crucially influences the change in the Roma identity and their self-awareness.

Keywords: Indian nomads, Gypsies, holocaust, Roma day, Roma people, Roma tradition and culture.

ODNOS ROMOV DO ZGODOVINE

Prihod indijskih nomadov na evropska tla

Kdaj točno so prišli prvi indijski nomadi na evropska tla ni znano. Zanje evropski staroselci niso pokazali posebnega zanimanja, saj so menili, da so novi priseljenci le začasni prebivalci tedanje Evrope. Prvi pisni dokazi za indijsko nomadsko pleme v Evropi segajo v leto 1100. V listini grškega samostana z gore Atos so Cigani prikazani kot carigrajski čarovniki Atsincani. Sčasoma se je za vse indijske nomade v Evropi uveljavilo ime Cigan, ki sprva ni imelo ne pozitivne ne negativne konotacije. V poznem srednjem veku zasledimo več poročil o nomadskih skupinah v Evropi oz. Ciganih. Poleg že omenjene grške listine se zapisi o Ciganih pojavljajo v čeških in madžarskih kronikah, kretske listini iz leta 1332, listini cesarice Katarine de Valois, zagrebški sodni škofijski kroniki iz let 1378 in 1387 ...

Leta 1417 se je v Evropi pojavila najštevilnejša skupina indijskih nomadskih plemen. Govorili bi lahko o množičnem naseljevanju Ciganov. Vodili so jih kralj Sindel ter vojvode Mihael, Andrej in Panuel. Plemena so najprej skupaj potovala po Madžarski in Češki ter se nato ločila. Panuel je odšel v Nemčijo, Sindel do Regensburga, Mihael in Andrej pa sta šla v Švico, Italijo, v Francijo, kamor sta dospela leta 1427 in leta 1447 še v Španijo. V severo-vzhodnih evropskih deželah so se indijski nomadi naseljevali s časovnim zamikom. V Galiciji so prvič omenjeni leta 1428, na Poljskem leta 1551 in 1557, v Stockholmu leta 1512 in na Finskem leta 1559. Po deželah, v katere so se naselili, je Miklošič evropske Cigane razdelil na 13 velikih skupin: grške, romunske, madžarske, moravško-češke, nemške, poljsko-litavske, ruske, finske, skandinavske, italijanske, baskiške, anglo-škotske in španske Cigane.¹

Že na svojih množičnih potovanjih in naseljevanjih po Evropi so indijski nomadi doživljali izredno krvave trenutke v svoji zgodovini. Nad njimi so se vršili množični pogromi: sežiganja, obešanja, preganjanja na cestah, v gorah, mestih in vaseh, zaradi česar so bili prisiljeni odreči se svojim navadam in običajem. Še zlasti 17. stoletje je znano kot čas najhujšega preganjanja Ciganov.² Leta 1661 jih je Georg II. Saški obsodil na smrt, cesar Karl VI. pa je ukazal uničenje moških Ciganov ter rezanje ušes ženam in otrokom.³ Naj na tem mestu izpostavimo, da je 17. stoletje v evropski zgodovini znano še po dveh krutih procesih: čarovniških procesih ter velikem zapiranju revežev in norcev.

V 18. stoletju je Cigane prva zaščitila Marija Terezija, ki jih je poimenovala kot Nove prebivalce ali Nove naseljence oz. Neu Colonus, Új polgár in jim dala nekaj zemlje za stavbišče in obdelovanje. Na novo pridobljene pravice jim je pogojevala z zahtevami, da obdelujejo zemljo, obiskujejo šole, služijo vojsko in pozabijo na svoj materin jezik. S svojim zahtevami je šla celo tako daleč, da je prepovedala poroko med Cigani in spodbujala

1 Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 13–16.

2 Tancer, M. (1994). Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem. Maribor: Založba Obzorja. Šiftar, V. (1990). Pogled nazaj – korak naprej. V: Levičnik, I. (ur.). Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 59–71; Klopčič, E. (2001). Didaktični vidiki dela z romskimi učenci. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. Razredni pouk, str. 9–10; Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 19–23, 25–26.

3 Baltić, N. Heus, J. Samardžija, U. (2005). Romi v Nemčiji - včeraj in danes. Razprave in gradivo, št. 47, str. 160–167;

Halbrainer, H. (2003). Po sledah protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici. Graz: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, str. 67–80.

mešane poroke z Necigani ter štiriletne ciganske otroke s silo odvzemala njihovim staršem in jih dala prevzgojiti posameznim neciganskim družinam. Korist njenih ukrepov se je pokazala le v tem, da sta v 18. stoletju v Avstriji obstajala po dva regimenta ciganske konjenice in so mnogi ciganski vojaki dosegli visoko vojaško kariero. V 18. stoletju so v vojski svoje države sodelovali tudi francoski Cigani.⁴

Kljub poskusom Marije Terezije, da bi Cigane naseljevala na ozemlju svoje monarhije in jih civilizirala oz. izenačila z večinskim narodom, ji to ni uspelo. Cigani so ohranili svoj način življenja. Leta 1888 je v Avstriji izšel zakon, ki je prepovedoval nomadsko življenje ter vstop tujih ciganskih družin v državo. S tem se je naznanil državni boj zoper cigansko nadlogo. Zakon je bil ponovno objavljen leta 1913. Toda nesrečno usodo so doživljali Cigani tudi izven Avstrije in izven krščanske Evrope; v Osmanskem cesarstvu in Romuniji so bili celo zaslužjeni.⁵

V 18. in 19. stoletju je bila pozitivno ocenjena le ciganska glasba, ki je privlačevala evropski srednji razred in aristokrate ter jim simbolizirala svobodo. Cigani so bili pogosti gostje na Esterhazijevem dvoru, kjer je deloval tudi Joseph Haydn in drugi glasbeni mojstri. Evropski Cigani so s svojo glasbo nehote vplivali na glasbeno delo mojstrov 18. in 19. stoletja.⁶

Nekoliko se je izboljšal evropski pogled na Cigane v času prve svetovne vojne. Cigani so bili kot avstroogrski državljani že na samem začetku vpoklicani v vojsko; bojevali so se tudi na soški fronti.⁷

Začetki znanstvenega preučevanja ciganske zgodovine in kulture

Podrobnejše evropsko zanimanje za preučevanje ciganske kulture in iskanje njihove prvotne domovine se je začelo, ko so bili Cigani na evropskih tleh že dolgo ustaljeni.⁸ V 17. stoletju sta se kot najpomembnejša romologa uveljavila raziskovalca Vulcanius in Tomasius, v 18. stoletju pa Grellmann⁹ in Ridiger.¹⁰ Večina zgodnjih raziskav je temeljila na ustni metodi, na osebнем izpraševanju Ciganov. Kot ugotavlja Pavla Štrukelj, so Cigani v tem času svojo zgodovino že zavili v legende. Na podlagi njihovega pripovedovanja je bilo razvidno, da so ciganski predniki živeli v Egiptu in da so to deželo zapustili zaradi

- 4 Tancer, M. (1994). Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem. Maribor: Založba Obzorja; Šiftar, V. (1990). Pogled nazaj – korak naprej. V: Levičnik, I. (ur.). Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 59–71; Klopčič, E. (2001). Didaktični vidiki dela z romskimi učenci. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Razredni pouk, str. 9–10; Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 19–23, 25–26.
- 5 Baltić, N. Heus, J. Samardžija, U. (2005). Romi v Nemčiji - včeraj in danes. Razprave in gradivo, št. 47, str. 160–167; Halbrainer, H. (2003). Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici. Graz : Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, str. 67–80.
- 6 Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 30–32.
- 7 Tancer, M. (1994). Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem. Maribor: Založba Obzorja; Šiftar, V. (1990). Pogled nazaj – korak naprej. Levičnik, I. (ur.). Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 59–71; Klopčič, E. (2001). Didaktični vidiki dela z romskimi učenci. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Razredni pouk, str. 9–10; Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 19–23, 25–26.
- 8 Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 13–16.
- 9 Tancer, M. (1994). Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem. Maribor: Založba Obzorja.
- 10 Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 9.

neodpuščenega greha. Šele s spoznanjem, da legende o Egiptu nimajo znanstvene podlage, so evropski znanstveniki začeli iskati izvor ciganske domovine v drugih prostorih in časih. Pojavile so se celo teorije, da so Cigani potomci prebivalcev potopljene Atlantide ali pa pradavnega plemena, ki je iznašlo bron in železo.

V 19. stoletju sta August Friedrich Pott in Franc Miklošič vsa spoznanja kritično preučila in ugotovila pri tem popoln nesmisel večine do tedaj veljavnih ciganskih teorij. Jezikoslovec Pott je prvi znanstveno preučil ciganski jezik in ugotovil, da je ciganski jezik soroden s sanskrtom. Na osnovi jezikovnih spoznanj je za prvotno domovino Ciganov prepoznal severno Indijo (1844). Tri desetletja kasneje je slovenski jezikoslovec Miklošič napisal tedaj najpomembnejše delo o evropskih Ciganih. V svojih spoznanjih je prišel do zaključka, da je domovina Ciganov skrajni severozahodni del Indije v dolini južnega Hindukuša ter da je ciganski jezik soroden narečju dardu in kafir. Miklošič je šel v svojem raziskovanju še dlje in skušal določiti tudi pot teh plemen iz matične domovine do Evrope. V študiji iz l. 1873 je nakazal dve poti selitve. Prva skupina Ciganov se je najprej napotila v Afganistan in Perzijo, se čez čas premaknila čez iransko ozemlje v Armenijo, Turčijo, Bizanc in naposled v Grčijo, od tam pa so se Cigani naseljevali še po drugih deželah Balkanskega polotoka. Druga indijska nomadska skupina je najprej potovala v Sirijo, nato v Egipt, severno Afriko in od tam v Španijo.

Čeprav so dandanes strokovnjaki enotnega mnenja o domovini Ciganov, so mnenja o času prvih migracij in vzrokov zanje še vedno deljena. Nekateri raziskovalci postavljajo začetek potovanja indijskih nomadov na začetek našega štetja, drugi v 7. in 8. stoletje, tretji v 9. do 11. stoletje. Vzroki ciganskih migracij naj bi se skrivali v vojaškem napadu na Indijo (napad Arabcev, Timurjev napad ipd.), dočim druga skupina romologov meni, da so Cigani na dolgo pot odšli po svetu kot potujoči glasbeniki.¹¹ V meglo zavita prava »ciganska zgodovina« na evropskih tleh in nedorečenost teorij izpričujeta dejstvo, da je možno in potrebno o zgodovini Romov še marsikaj odkriti in raziskati.

Holokavst

Lev Kreft je v predgovoru slovenske izdaje Benzove knjige zapisal, da se holokavsta ne da preprosto pozabiti in se od njega posloviti. Holokavst je zgodba o porazu razuma. Verginella v spremni besedi nadaljuje, da je zgodba o holokavstu vsaj še desetletje po končani drugi svetovni vojni tudi zgodba o molku. Prvi, ki je ta molk želel prekiniti, je bil Jud Primo Levi, ki je sicer že leta 1946 izdal knjigo spominov o svojih izkušnjah v Auschwitzu in deloma res uspel. Toda šele leta 1957 z njegovo drugo izdajo knjige z naslovom A je to sploh človek, ki je izšla v uglednejši založbi, so tako italijanski bralci kot tudi mednarodna javnost začeli brati njegove spomine. Poleg spominov na drugo svetovno vojno (med njimi dnevnik Ana Frank) so v kasnejših letih izšle tudi številne zgodovinske študije o holokavstu.¹²

Glede na to, da je bil holokavst v prvi vrsti namenjen zoper Jude, uvodoma po Benzu povzemam nekaj podatkov o judovskem trpljenju. Holokavst je potekal postopoma v smeri od antipropagande do genocida judovskega življa. Po prihodu nacionalsocialistov na oblast se je v Nemčiji leta 1933 začelo diskriminirati Jude na zakonski ravni (odstranitev Judovskih uradnikov iz javnih služb, omejitev Judov v izobraževalnih ustanovah, izključitev iz tiska ...); leta 1935 so bili Judje na podlagi Nürnberških zakonov uvrščeni kot drugorazredni državljani. Preobrat, v katerem se je začelo fizično preganjanje Judov

11 Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 13–18.

12 Benz, W. (2000). Holokavst. Ljubljana: Vita activa, Institut za civilizacijo in kulturo, str. 7–13 in 119–133.

in uničevanje njihovih domov in sinagog, predstavlja kristalna noč 9. 11. 1938. Ob začetku druge svetovne vojne so Judje že veljali za državne sovražnike, ki naj bi Nemčiji napovedali vojno. Toda slika je bila ravno obratna. Ob izbruhu vojne so nacistične oblasti Jude uporabljale za prisilno delo, jih zapirali v taborišča, vse skozi pa omejevali njihovo gibanje in osebne pravice. Tudi pri pohodih nemške vojske v druge dežele so bili sestavni del pohoda antisemitski ekscesi, javni masakri Judov in ustanavljanje judovskih getov. Že leta 1941 so nacistične oblasti zaradi zaščite strelcev (stresnost postopka) in zaradi finančnih in časovnih stroškov streljanja ter kopanja jam sklenile, da se za usmrnitev Judov uporabljajo plinski vozovi. Istega leta so potekale tudi množične programirane deportacije Judov iz Nemčije na kraje takojšnjih usmrtitev ali v taborišča. Januarja 1942 na Wanseejski konferenci je 16 visokih funkcionarjev nacistične Nemčije razpravljalo o končni rešitvi Judovskega vprašanja. Odgovor se je pokazal v industrializiranih taboriščih smrti. V letih 1942–44 so bile namreč v nemška taborišča nameščene plinske celice za množično ubijanje Judov in drugih nacij ter etničnih skupin.¹³

Čeprav je veliko znanega o genocidu Judov, se je o diskriminiranju in genocidu Ciganov v javnosti in zgodovinskih razpravah začelo govoriti s precejšnjim časovnim zamikom, toda diskriminiranje Ciganov se je v Nemčiji začelo pred diskriminiranjem Judov. Že iz prejšnjega poglavja je razvidno, da so bili Cigani v Evropi 17., 18. in 19. stoletju razumljeni kot tujci, predvsem pa kot kriminalci. Tudi nemški kancler Bismarck je leta 1886 priporočal izgon vseh tujih Ciganov. Marca 1899 je bila ustanovljena nemška Ciganska informacijska služba kot del tajne policije, s sedežem v Münchnu, ki je imela za nalogo popisati vse Cigane ter jih nadzorovati. Ciganska informativna služba (Ciganski center) je preživela cesarsko Nemčijo, Weimarsko republiko in se obdržala še v Hitlerjevem Tretjem Reichu.

Mnogi diskriminatorni dokumenti se sklicujejo na nove znanosti o rasnih značilnosti ljudi in drugih živih bitij, ki so se v svetu oblikovale v 18. in 19. stoletju. Od uveljavljenih rasnih znanstvenikov velja omeniti Immanuela Kanta, Charlesa Darwina, Eugena Düringa. Teorije o rasnih različnosti in evolucijsko teorijo so prav nemški nacionalisti, še zlasti pa nacionalsocialisti docela izkoristili. 16. 7. 1926 so na Bavarskem sprejeli Zakon za borbo proti Ciganom, klatežem in brezdelnežev. Zakon z znanstveno utemeljitvijo o razlikah med rasami opravičuje in obljublja kontroliranje ciganskih potovanj. Leta 1929 je bil sprejet še Zakon o borbi proti ciganski grožnji. Z njim se je začel spreminjati nemški pogled na Cigane, v katerih so Nemci videvali sovražen narod, a vendarle je bila Ciganom zagotovljena osnovna zaščita.

Z nastopom Hitlerja na oblasti so bile Ciganom ukinjene vse državljanske pravice, znanost o rasi je postala temelj novih državnih zakonov. 18. 3. 1933 je bil sklenjen nov državni sporazum ali Dekret o borbi zoper ciganske pošasti. Že naslednji teden so potekale aretacije 10.000 beračev in drugih revežev, večji delež med njimi so predstavljali Cigani.

Maja 1935 je mesto Freiburg sklenilo podreti taborne prostore iz časa Weimarske Republike in izgnati Cigane iz svojega okoliša, zaradi česar so druga mesta ustvarila nove ciganske tabore, obdane z bodečo mrežo, ki so jih smeli ciganski prebivalci zapuščati zgolj v dnevnem času, ves čas pa so jih budno spremljali policisti. Leta 1936 je bil zasnovan Rasno higienski in populacijsko biološko raziskovalni center kot del Ministrstva za notranje zadeve pod upravo Roberta Rittera. Center je imel v času vojne veliko vlogo pri sterilizaciji in medicinskem eksperimentiranju ciganskih zapornikov.

Decembra 1937 je minister Frick objavil Dekret o borbi za policijsko preventivo zločinov oz. t.i. Asocialni dekret in zahteval biološko raziskovanje v kriminalističnih postopkih.

¹³ Prav tam, str. 15–85, 95–108.

Prvi načrt, ki predstavlja začetek končnega reševanja ciganskega vprašanja, je marca 1938 izdelal Werner Best, vodja Gestapa in Himmlerjev sodelavec. Rešitev je pomenila premik ciganskih mož iz ciganskih taborov v koncentracijska taborišča.¹⁴ Natančneje rečeno so bili od pomladi 1938 Cigani z izgovorom o njihovi asocialnosti in brezdelnosti prepeljani v preventivni pripor v koncentracijskih taboriščih, toda preventivni pripor je pomenil popoln odvzem svobode brez pravnega postopka in časovne omejitve.

Z decembrom 1938 je cigansko vprašanje prišlo pod pristojnost Heinricha Himmlerja, ki je menil, da je potrebno to vprašanje rešiti znotraj širšega vprašanje očiščenja nemškega prostora s strani Slovanov, Judov in Ciganov ter v skladu z biološkimi, genealoškimi in antropološkimi raziskavami o ciganskih rasnih značilnosti. Zanje naj se ne bi upoštevala sodišča temveč takojšnja izročitev rajhsfirerju ali uničenje z delom. Temu so septembra 1942 nasprotovali esesovski voditelji priključenih vzhodnih področij, vendar njihovo nasprotovanje se je nanašalo zgolj na Poljake, Ukrajince in Ruse, v katerih so videli dobro delovno silo. Strinjali pa so se kazenskemu preganjanju Ciganov in Judov. Od Ciganov se je dodatno pričakovala še obvezna sterilizacija.

Septembra 1939 je bilo prepovedano klatenje Ciganov ob nemških mejah, od oktobra istega leta pa Cigani niso smeli zapustiti niti lastnega kraja in doma (da bi jim onemogočili špijonažo). S tem je bilo omogočeno lokalnim policijskim postajam preštevanje vseh Ciganov in izpeljava ciganskih deportacij na Poljsko. Organizirane deportacije so se začele 16. 5. 1940. Po Himmlerjevem ukazu z dne 16. 12. 1942 so morali biti Cigani v nekaj tednih zbrani v koncentracijskem taborišču Auschwitz. V taborišču so bili žrtve pseudo-znanstvenih rasnih raziskovalcev. Cigansko taborišče Auschwitz-Birkenau je bilo znano po zdravniških poizkusih nad Cigani, dokler ni bilo ponoči z 2. na 3. 8. 1944 celotno cigansko taborišče v Auschwitzu likvidirano in pomorjeni še zadnji ciganski ujetniki.¹⁵ Fraser piše o številki 2897 umorjenih Ciganov v usodni noči.¹⁶ Tudi v drugih krajih so se nad njimi izvajali masakri, tako da število vseh umorjenih Ciganov ni znano. Segalo naj bi med 200.000 in pol milijona.¹⁷

Iz taborišč so znani primeri krutega dvojnega gledanja na ciganske zapornike. Tako je npr. Rudolf Höss, komandant Auschwitza, svojim zapornikom izražal naklonjenost, v njih je videl otroke, svoje ljubljence. Odraslim je na poti proti plinskim sobam delil salamo, otrokom pa je mesec pred njihovo likvidacijo izgradil igrišče. Dr. Mengele je otrokom prinašal sladkarije, da bi jih s tem odvrnil od spominov na njihove starše.¹⁸ Benz navaja tudi primerjavo Judov in Ciganov, ko je bilo konec oktobra in v začetku novembra 1941 pod pritiskom nemškega ministrstva za zunanje zadeve v bližini Beograda postreljenih več tisoč srbskih Judov in Ciganov. Judje so šli v smrt čisto mirno, stoje, medtem ko so Cigani kričali in se neprestano premikali. Drugi primer je taborišče Chelmno. Novembra 1941 je v geto prišlo tudi 5.000 Ciganov z Gradiščanskega, s katerimi se je ravnalo huje kot z Judi. Obdani z dvojno bodočo žico so znotraj geta živeli v ciganskem rezervatu.

Marsikateri Cigan ni vedel, zakaj je ujetnik nemških taborišč, še zlasti, če se je ob začetku vojne kot nemški vojak bojeval v vojnem pohodu na Francijo ali Rusijo. Posebna zgodba o ciganskem holokavstu se je odvijala tudi v višijski Franciji, saj je bilo v francoskih koncentracijskih taboriščih zaprtih vsaj 30.000 Ciganov. Njihovo zapiranje se je začelo aprila 1940. Leta 1942 so bili deportirani v Nemčijo, na vzhodno ozemlje ali

14 Heuss, H., Fings, K., Sparing, F. (2006). Od »rasne znanosti« do logora. Romi u Drugom svjetskom ratu. Zagreb: Ibis, str. 1–53.

15 Benz, W. (2000). Holokavst. Ljubljana: Vita activa, Institut za civilizacijo in kulturo, str. 47, 65, 87–93.

16 Fraser, A. (1996). The Gypsies. Oxford, Cambridge: Blackwell, str. 265.

17 Benz, W. (2000). Holokavst. Ljubljana: Vita activa, Institut za civilizacijo in kulturo, str. 47, 65, 87–93.

18 Tyrnauer, G. (1982). Svladavanje prošlosti: Nijemci i Cigani. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 91–104.

v Le Struthofe v Alzaciji, nekaj pa jih je bilo zaposlenih tudi v Renaultovi tovarni. Večina dokumentov in podatkov o vseh zapornikih je žal uničenih. Prav tako so bili v Auschwitz poslani tudi belgijski Cigani. V Konvoju »Z« 15. 1. 1944 jih je od 351 samo 11 preživel, drugi so bili uničeni.¹⁹ Oznaka »Z« je pomenila Zigeuner.²⁰ V Auschwitz v druga taborišča ali na prisilna dela so bili poslani tudi Cigani drugih evropskih dežel.

Od molka do priznavanja

Leta 1979 je v Franciji izšlo delo Christiana Bernadaca, ki vsebuje več neobjavljenih pričevanj o nacističnem dogajanju s ciganskimi zapornicami in zaporniki. Prvo pričevanje govori o Ansi, Ciganki, katere mož je kot oficir padel v Rusiji. Za hvaležnost ji je bilo prihranjeno njeno življenje, toda izgubiti je morala obe hčerki in bila je prisilno sterilizirana. Preden je bila izpuščena iz Auschwitza, je bila poslana še na prisilno delo, da bi pozabila na dogodke iz taborišča ter držala obljubo o molku, sicer bi bila tudi ona poslana v plinsko komoro. Drugo pričevanje je pričevanje francoske zdravnice Suzanne Weinstein, ki je s pomočjo nemškega civilnega zdravnika in njegovega bolničarja uspela rešiti celotno Kommando v Genthinu. Med zapornicami so bile tudi Ciganke, katerim je zdravnica predstavljala sonce, mamó in očeta. Bernadac nadaljuje, da je nerazumljiv že molk drugih držav v času vojne, saj so ponekod potekali veliki protesti, ker države niso pristale na evtanazijo neozdravljivo bolnih ljudi. Vsaj dve državi sta odbili celo izročitev svojih Judov, toda pri ciganskem reševanju se je pojavilo zgolj osamljeno ogorčenje in posamezna prizadevanja duhovnikov in medicinskega osebja za humanost do Ciganov. Razlogi za molk se skrivajo v zakonih, ki so jih zoper Cigane v 19. ter v začetku 20. stoletja sprejele oblasti večine evropskih držav in je pomoč Ciganom pomenila delovanje zoper državni zakon.²¹ Molč o ciganskem trpljenju se je po celi Evropi razširil še v povojni čas.

Prve ciganske organizacije so se po drugi svetovni vojni pojavile ravno v Nemčiji.²² 27. 10. 1979 se je skupina nemških Ciganov zbrala v nekdanjem koncentracijskem taboru Bergen-Belsen, da bi se poklonili svojim žrtvam holokavsta. Za organizacijo celotnega dogodka so se zbrale tri skupine: Verband Deutcher Sinti, mednarodna Romani Union in neciganska Die Gesellschaft für bedrohte Völker. Sodelovali so tudi ciganski predstavniki iz Francije, Anglije, Švice, Skandinavije, Belgije, Nizozemske, Jugoslavije, Grčije in Italije. Slavnostna govornica je bila Simone Weil, predsednica Sveta Evrope. Takrat so nemške oblasti prvič priznale, da je holokavst bil namenjen tudi drugim skupinam in ne samo Judom.

Spomladi 1980, na veliki petek, je 14 nemških Sintov in 1 Nemeč organiziralo osemdnevni gladovni štrajk v Dachau. Dogodek je spremljalo več nemških in tujih novinarjev in televizijskih ekip. Štrajkajoči so se zavzemali za uradno priznavanje nacističnih zločinov nad Cigani (Sinti). Ministrski predsednik Rose jim je zgolj verbalno priznal zmago. Pozitivna posledica je bila, da so se univerzitetni profesorji začeli zanimati za ciganske probleme. Do prave eksplozije zanimanja za ciganski svet je v Nemčiji prišlo šele z ameriško TV nadaljevalko »Holokavst«. Poleg vzpostavitve novega vzdušja med širšo javnostjo in zanimanja za ciganski svet, je omenjena TV nadaljevalka vplivala na porast novih sintskih društev.²³

19 Bernadac, C. (1981). Zaboravljeni holokaust. Pokolj Cigana. Zagreb: Biblioteka Globus.

20 Fraser, A. (1996). The Gypsies. Oxford, Cambridge: Blackwell, str. 259.

21 Bernadac, C. (1981). Zaboravljeni holokaust. Pokolj Cigana. Zagreb: Biblioteka Globus.

22 Mayall, D. (2004). Gypsy Identities 1500–2000. From Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany. London in New York: Routledge, str. 204.

23 Tyrnauer, G. (1982). Svladavanje prošlosti: Nijemci i Cigani. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 91–104.

Baltić, Heus, Samardžija hkrati pojasnjujejo, da je bila za dolgotrajni molk po drugi svetovni vojni kriva nepismenost ciganskega prebivalstva. Zakompliciralo se je že pri odrejanju odškodnin za žrtve nacionalsocializma, kar je bilo eden izmed pogojev zavezniških sil. Cigani, Sinti, zaradi nepismenosti, nepoznavanja pravic, in zaradi njim nerazumljivo zapisanih zahtev za izdajo vloge (odškodninski zakoni so bili izdani v letih 1953 in 1965) niso mogli doseči izterjavo odškodnin. Tudi v tem času so nemška sodišča v Sintih še vedno videvala asocialnost in kriminalizacijo. Do sprave v Nemčiji je prišlo leta 1982, ko sta kancler Schmidt in vodja tedanje opozicije Kohl priznala, da je bilo preganjanje Romov in Sintov v času nacistične oblasti genocid.

Pojasnilo, kakšna je bila in od kod izvira tradicionalna kolektivna ciganska krivda, najdemo v članku Romi v Nemčiji – včeraj in danes. Nemška skupnost je med letoma 1496–1498 Cigane označila kot izdajalce krščanskih dežel, za turške ovaduhe in prenašalce kuge.²⁴ Ciganom se je prepisovala tudi kraja otrok, v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja pa so predstavljali grešne kozle za vlome in druga kriminalna dejanja.²⁵ Tukaj je izvor, toda obtožbe zoper njih so se vse skozi nadaljevale v tej smeri.

Ameriška pisateljica Isabel Fonesca je leta 1995 izdala knjigo *Bury Me Standing: The Gypsies and Their Journey*, v kateri primerja holokavst Judov in Ciganov. Pri tem ugotavlja, da sta obe skupini predstavljali tujce v Evropi, obe skupini sta bili označeni kot grešni kozli oz. tradicionalni krivci (Judje zaradi onesnaženja izvora, Cigani za prenašanje kuge) in nad obema skupinama se je izvrševal pregon zaradi rasnih razlogov. Toda bistveno za romsko različico holokavsta, poimenuje ga »porraimos«, je široko razpredena nepismenost ciganskega ljudstva in ustno podajanje romske tradicije. Ker je bilo med Cigani le malo nepismenih ljudi, je nizka tudi njihova zastopanost v zgodovinskih delih. Pomembna razlika med obema skupinama se kaže tudi v dejstvu, da se Cigani niso doživljali kot enotna nacija, temveč kot medsebojno nepovezane skupnosti. Po končani vojni so Cigani razvili veliko stopnjo pozabljanja, medtem ko so Judje postopoma razvili monumentalno industrijo spomina.²⁶

Gabrielle Tyranauer navaja še en razlog za dolgotrajni ciganski molk. Na Nürnberških procesih ni bilo niti ene ciganske priče, prav tako ni bil nihče, ne oficirji ne vojaki, poklican na odgovornost za končno rešitev ciganskega vprašanja. Ves čas pa je med Cigani/Romi prisoten tudi strah, da se bo zgodovina ponovila v kakšni drugi obliki, saj celo tožbe za vojne zločine enkrat zastarijo. Še v današnjem času se pojavljajo nove značilnosti nacizma v obliki Skinheadovskih napadov.

Še dalj časa kot v Nemčiji je trajal molk v Avstriji, ki se je sklicevala, da je bila kot prva država žrtev s strani Hitlerja. Prve književne spomine o grozodejstvih v času druge svetovne vojne je leta 1988 objavila dunajska Rominja Ceija Stojko, ki je preživela nacistična koncentracijska taborišča. Razlogom za anonimnost in tišino avstrijski Romi pripisujejo ozkemu gledanju oblasti in večinskega prebivalstva, saj se diskriminacija še ni končala, prav tako tudi ne predsodki. Knjiga Ceije Stojke »Živimo v skritosti« (Wir leben im Verborgenen) pomeni premik iz dolgoletne tišine in mišljenja širših množic in Romov samih. Izid knjige je pospešil, da so avstrijski Romi naslednje leto ustanovili prvo uradno romsko zastopstvo v Oberwartu v obliki društva »Roma und Sinti« ter spodbudil k temu, da so Romi začeli misliti na svojo identiteto, kulturo in izročila – na svojo zgodovino. Leta 1990 so Avstrijski Cigani/Romi na Dunaju prvič predstavili tudi svojo

24 Baltić, N. Heus, J. Samardžija, U. (2005). Romi v Nemčiji - včeraj in danes. Razprave in gradivo, št. 47, str. 160–167.

25 Halbrainer, H. (2003). Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici. Graz: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, str. 67–80.

26 Pettan, S. (1998). Romi – kako se vide i kako ih vide. Erasmus 25, str. 74–79.

kulturo.²⁷ 1. 6. 1995 je Avstrijski parlament sprejel zvezni zakon ter nacionalni fond za žrtve nacionalizma.²⁸

Leta 2000 se je Ciganom oz. Romom opravičila še Cerkev, kar je posledično na Norveškem vzpostavilo novo sodelovanje med norveškimi Romi in Cerkvijo.

Leta 2004, ob 60-letnici zaprtja Auschwitz, so v različnih krajih potekale številne komemorativne slovesnosti na žrtve holokavsta.²⁹

Romski dan in vznik novega poimenovanja

Vse do sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je za pripadnike indijskih nomadskih skupin v večini evropskih jezikih uveljavljalo poimenovanje Cigan: v srbohrvaščini Ciganin, v italijanskem jeziku Zingaro, v francoskem Tzigane, v češkem Cigán, v poljskem Cygan, v ruskem Cygan, v madžarskem Cigány, v litvanskem Cigonas, romunskem in bolgarskem Tigan, v španskem Gitano, portugalskem Ciganos, nemškem Zigeuner. Samo ime v srednjem veku ni imelo negativne konotacije, kar dokazuje naslednji primer. Na Hrvaškem so Cigani v 14. in 15. stoletju pripadali istemu družbenemu sloju kot mali trgovci, mesarji, krojači, klobučarji in drugi obrtniki. Od drugih prebivalcev so se razlikovali le po zunanjem videzu. V posameznih pokrajinah in deželah so Cigane poimenovali tudi kot črne ljudi (Cales v Španiji ter Tatari in Mustalainen na Finskem), kar vendarle nosi oznako posebne etnične skupine. Tretje ime, ki se je za indijske nomade uveljavilo v Grčiji (Ejiftos ali Giftoi), Albaniji (Jevg ali Evgit), Romuniji (Jiftu), Angliji (Gypsy) in Nizozemskem (Egytiens ali Gyptenaers), pomeni Egipčan. Razlog za takšno poimenovanje so zgoraj omenjene legende o izvorni pokrajini. V Franciji so uporabljali še izraz Bohemiens, kar pomeni lahkoživost, potepuštvu.³⁰ Tako je v Evropi do leta 1971 za indijsko evropsko ljudstvo veljalo vsaj troje poimenovanj, ki so v 19. in 20. stoletju polagoma pridobivala na negativnem pomenu.

Leta 1934 je potekal v Bukarešti prvi mednarodni ciganski kongres, ki ni dosegel velike prepoznavnosti. Šele vzpostavitev ciganskih/romskih političnih organizacij in združenj v 50-ih in 60-ih letih prejšnjega stoletja je napovedala vzpostavitev skupne romske identitete znotraj posameznih držav,³¹ ki je postopno preraščala v težnje po mednarodnem povezovanju.

Prva država, iz katere so se širili prvi poskusi mednarodnega delovanja Ciganov/Romov, je bila Francija. Začetki so bili skorajda utopični. Realno zasnovane temelje je predstavljal šele Mednarodni komite Ciganov (CIT – Comité International Tsigane) iz leta 1965, ki je povezal Cigane različne veroizpovedi in različnih dežel. Na pobudo CIT-a je aprila 1971 potekal v Londonu prvi Svetovni kongres Romov, na katerem so se zbrali delegati 14 držav.³²

S kongresom so Romi želeli svet opozoriti nase, ustanovili so Mednarodno romsko organizacijo, sprejeli zastavo, grb in himno. Ključnega pomena je, da so ob tej priložnosti poenotili svoje poimenovanje. Od tedaj se uradno imenujejo Romi, kar pomeni človek

27 Hemetek, U., Ošlak, V. (1994). Romi v Avstriji: šli smo dolgo pot. Nedelja, št. 5, str. 4–5.

28 Tyrnauer, G. (1982). Svladavanje prošlosti: Nijemci i Cigani. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 91–104.

29 Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc, str. 7.

30 Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 9–10, 16–17, 19.

31 Mayall, D. (2004). Gypsy Identities 1500–2000. From Egypcyans and Moon-men to the Ethnic Romany. London in New York: Routledge, str. 204.

32 Fraser, A. (1996). The Gypsies. Oxford, Cambridge: Blackwell, str. 316–320.

oz. ljudje,³³ razen v Nemčiji, kjer se še vedno uporablja izraz »Sinti«, ki podobno pomeni »naši ljudje«.³⁴

Ob tej priložnosti so določili tudi uradni romski jezik, osnova katerega je kalderaško-džambalski dialekt.³⁵ Na novo sprejeta romska zastava je bila dvobarvna: spodaj zelena kot narava, zgoraj modra kot nebo ali prostranost, na sredini pa je narisano rdečo kolo s šestnajstimi prečniki, ki predstavlja romsko življenjsko pot (zgodovino!). Himna se imenuje Djelem, djelem.³⁶

Prvi kongres je trajal pet dni (8.–12. 4. 2010). Na njem so se Romi odločili za svoj narod, toda ne za svojo državo. Želijo si priznavanje romskega naroda v državah, v katerih živijo. Kongres se je odločil tudi za zbiranje podatkov o žrtvah holokavsta.³⁷

S prvim romskim dnevom je za Rome po dolgotrajnemu dežju posijalo sonce: vzpostavili so svojo lastno identiteto in kot aktivni sogovorniki začeli sodelovati z mednarodnimi organizacijami, kar je vplivalo tudi na postopno priznavanja s strani različnih evropskih oblasti in organizacij.³⁸

Drugi svetovni kongres je potekal aprila 1978 v Genevi, na katerega so prišli delegati in opazovalci iz 26 držav, veliko tudi iz Indije. Na njem so bili izbrani romski predstavniki Združenih narodov, Komisije Človeških pravic pri OZN, UNESCO.

Na tretjem romskem kongresu v Göttingenu maja 1981 so se Romi poglobili v svojo usodo pod nacionalsocializmom.

Če so na prvih treh kongresih sodelovali predvsem Romi iz zahodne Evrope in Jugoslavije, so se jim na četrtem kongresu pridružili še Romi Vzhodne Evrope. Četrti kongres je potekal aprila 1990 v bližini Varšave. Preusmeril se je iz izvršilnih nalog na novo paleto različnih programov, ki se ukvarjajo z odškodninami, romskim izobraževanjem, kulturo in standardizacijo romskega jezika ter odnosi z javnostmi. Kongres si je prizadeval še za postavitev romskih jezikovnih šol na področju Makedonije, Kosova in Srbije. Glavna ideja Kongresa pa je bila namenjena izdelavi romske enciklopedije, v kateri bo svet prikazan z vidika Romov, kjer se piše o Romih in bo namenjena Romom.³⁹

Na petem kongresu v Pragi, kjer so prisostvovali Romi zahodne in vzhodne Evrope, je bila ponovno osrednja tema identiteta in narodnost. Romi so se deklarirali kot brezozemeljski narod, ki si prizadeva za mednarodno priznanje.⁴⁰

Leta 2002 se je vzpostavil še Mednarodni oz. svetovni parlament Romov (IRU) kot glavno predstavništvo Romov. 13. 7. 2010 je bil ustanovljen mednarodni evropski forum oz. European Roma and Travelers Forum (ERTF).⁴¹

Mednarodno pravo in dokumenti o romih

Romi v mednarodnem pravu in mednarodnih dokumentih sodijo v sklop zaščite narodnih manjšin. Tudi proces zaščite manjšin je dolgotrajen proces, ki se vseskozi spreminja in dopolnjuje. Žagar opredeljuje štiri faze razvoja manjšinskih zaščit. Prva faza je

33 Tancer 1994, 46–53; Šiftar 1990, str. 59–71.

34 Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 16.

35 Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc, str. 7.

36 Avsec, T. (1996). Romi in svet. 8. april – svetovni dan Romov. Romano them/Romski svet, št. 1, str. 6.

37 Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc, str. 14–16.

38 Brizani-Traja, I. (2000). Le ostanite – Romi gredo! Celovec: Mohorjeva založba, str. 16–17.

39 Fraser, A. (1996). The Gypsies. Oxford, Cambridge: Blackwell, str. 316–320.

40 Mayall, D. (2004). Gypsy Identities 1500–2000. From Egypcyans and Moon-men to the Ethnic Romany. London in New York: Routledge, str. 204–207.

41 Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc, str. 14–16.

temeljila v westfalskih sporazumih (1648) in je trajala do prve svetovne vojne. Zanj je značilna zaščita verskih manjšin, poudarjanje svobode in enakopravnosti vseh ver. Drugo razdobje je trajalo od konca prve do začetka druge svetovne vojne. Zaščita verskih skupin se je razširila na rasne, etnične in jezikovne manjšine. Tretja faza, od drugi svetovne vojne dalje, je najintenzivnejša. V tem obdobju so se vzpostavile pomembne mednarodne organizacije ter sklenile številne mednarodne pogodbe za zaščito narodnih manjšin. Četrta faza se je začela s padcem komunističnih režimov. Po priporočilih Badinterjeve komisije naj bi vse evropske države v svoje ustave in zakonodaje vključile odločbe o zaščiti narodnih manjšin.

Med narodnimi manjšinami bi lahko govorili o dveh različnih skupinah: o tipičnih tradicionalnih narodnih manjšinah, ki so povezane z matično, večjo etnično skupnostjo, ki ima praviloma lastno državo in je praviloma sosednja državi, v kateri živi narodna manjšina. V drugi sklop sodijo netipične tradicionalne etnične manjšine, ki so ločene od matičnega naroda oziroma njihov narod sploh nima nacionalne države, živi pa manjšina na ozemlju svoje tradicionalne poselitve.⁴² Romi sodijo v sklop netipičnih tradicionalnih manjšin.

V času med obema vojnama so se v okviru mednarodnega varstva manjšin ščitile le »tipične« narodne manjšine. V to varstvo Romi kot skupina niso bili zajeti, zato države njihovih pravic niso urejale z notranjo zakonodajo. Za Rome so se bistveni poskusi urejanja pravnega statusa na mednarodni ravni začeli šele v tretji fazi, ko se je izoblikoval poseben sistem mednarodnega varstva manjšin, nediskriminacije in priznavanja človekovih pravic. V tem kontekstu je za položaj Romov v okviru vsake posamezne države zavezujoče dvoje:

1. Upoštevanje prepovedi diskriminacije, ki temelji na rasi, narodnostnem ali etničnem poreklu.
2. Celovito spoštovanje človekovih pravic vsakega posameznika, ne glede na spol, raso, vero, jezik, narodno ali etnično poreklo.

V prvi sklop mednarodnih dokumentov, ki zagotavljajo varstvo romski skupnosti kot skupnosti s posebnimi etničnimi (rasnimi) značilnostmi, bi lahko uvrstili naslednje dokumente: Konvencijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije; Konvencijo Unesca o prepovedi diskriminacije v izobraževanju (l. 1960); Unescovo priporočilo o vzgoji in izobraževanju za mednarodno razumevanje, sodelovanje in mir ter spoštovanje človekovih pravic in svoboščin; Unescova deklaracija o temeljnih načelih glede prispevka množičnih občil h krepitvi miru in mednarodnega razumevanja, k pospeševanju človekovih pravic in k prepričevanju rasizma, apartheidu in huškanja k vojni; Deklaracijo načel, po katerih naj se med mladino pospešujejo ideali miru, vzajemnega spoštovanja in razumevanja ter Deklaracijo o rasi in rasnih predsodkih.⁴³

V drugem sklopu je najpomembnejša Splošna deklaracija človekovih pravic, ki jo je leta 1948 sprejela Organizacija združenih narodov in je sprejemljiva za vsakega posameznika. OZN je področje varovanja manjšin raje zapisala v posebni resoluciji. Usklajevanja okoli te resolucije so trajala še cela desetletja. Tako je leta 1976 stopil v veljavo Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, ki pa ni zadoščal svojemu namenu. Zaradi tega je bila leta 1992 sprejeta posebna Deklaracija o pravicah pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin. Na evropski ravni se je zavedanje o pomanjkljivosti

⁴² Žagar, M. (2005). Koncepti, modeli in mehanizmi političnega predstavljanja narodnih manjšin in politike integracije. Razprave in gradivo, št. 46, str. 48–74.

⁴³ Klopčič, V. (1991). Pravni položaj Romov. V: Komac, M. (ur.) (1991). Razprave in gradivo - RIG. Romi na Slovenskem. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, št. 25, str. 64–71.

Evropske konvencije o človekovih pravicah glede varstva manjšin pojavilo že leta 1949, toda šele 1993. leta je Svet Evrope sprejel odločitev za dopolnilni dokument. Novembra 1994 je ministrski odbor sprejel osnutek Okvirne konvencije o varstvu narodnih manjšin, ki pravi, da je zaščita narodnih manjšin sestavni del mednarodnega varstva človekovih pravic. Februarja 1995 ga je podpisalo 22 držav.⁴⁴ Omenjena konvencija je pravzaprav postala pogoj za vse države, ki želijo pristopiti k EU. Ko je 1998 Svet Evrope objavil prvo evalvacijsko poročilo, je v nekaterih jugovzhodnih državah še vedno prepoznal diskriminacijo Romov. Naslednjega leta je EU za države Balkana uvedla Stabilizacijski in asociacijski proces, s katerim je zahtevala izdelavo strategij za varstvo in integracijo Romov. Leta 2002 je Evropska komisija sprejela še priročnik za prevencijo konfliktov.⁴⁵

Diskriminatornost prepovedujejo dokumenti Organizacije združenih narodov, Sveta Evrope in Organizacije za evropsko varnost in sodelovanje ter druge organizacije. S pomočjo mednarodnih dokumentov želijo evropske organizacije zavarovati narodne manjšine pred izbruhi netolerance in sovraštva, toda izključno za Rome sta pomembna dva dokumenta. V 40. členu Zaključnega/Sklepnega dokumenta kopenhavenske konference Organizacije za evropsko varnost in sodelovanje se obsoja totalitarizem, rasno in etnično sovraštvo, antisemitizem, ksenofobijo ..., pri čemer je posebej poudarjena romska problematika.⁴⁶ Drugi pomembnejši mednarodni dokument je Instrument Srednjeevropske pobude za varstvo manjšinskih pravic, 7. člen. Z njim Svet Evrope sprejema Rome kot del evropske manjšine. Slednji dokument je postal podlaga za druge dokumente (Evropska listina regionalnih in manjšinskih jezikov, Okvirna konvencija Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin ...).

Mednarodna podpora je vse bolj naklonjena romski skupnosti. Junija 2003 je v Budimpešti potekala regionalna konferenca z naslovom »Romi v razširjeni Evropi: Izziv za prihodnost«, kjer je bila izpostavljena odločitev za mednarodno podporo vsem romskim izobraževalnim projektom.⁴⁷ Ker razvoj posamezne skupine ljudi ali pokrajine ne more iti mimo manjšin, ki so vpletene v večino in skupaj ustvarjajo zgodovino,⁴⁸ se je že septembra 1995 znotraj Sveta Evrope oblikoval Odbor strokovnjakov za Rome/Cigane in potujoče skupine (MG-S-ROM), ki vključuje tudi romske pripadnike. Naloga Odbora je nadzor, poročanje in svetovanje odboru ministrov glede položaja Romov.⁴⁹

Današnja problematika in stanje v posameznih evropskih državah

Največ Romov živi v Romuniji (okoli 2,5 milijona), znotraj EU jih je največ v Španiji (800.000), najmanj v Luksemburgu (100–150), največja romska skupnost pa živi v predmestju Skopja, v mestecu Šuto Orizari. Današnji Romi se ponekod že prilagajajo večinskemu narodu in prevzemajo njegove običaje. Tudi po veroizpovedi se med seboj ločijo kot Romi katoličani, Romi muslimani, Romi pravoslavci, Romi protestanti, Romi pentekostalci.

44 Klopčič, V. (2001). Mednarodni dokumenti o varstvu narodnih manjšin in obveznosti države Slovenije do slovenske manjšine. Romski zbornik III, str. 11–13.

45 Polzer-Srienz, M. (2003). Romi in evropska integracija. Primerjava stanja v Sloveniji, Avstriji in na Hrvaškem. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 93–97.

46 Klopčič, V. (2001). Pravni položaj Romov v mednarodnih dokumentih. Romski zbornik III, str. 14–15.

47 Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc, str. 11–12.

48 Žagar, M. (2005). Koncepti, modeli in mehanizmi političnega predstavljanja narodnih manjšin in politike integracije. Razprave in gradivo, št. 46, str. 48–74.

49 Guet, M. (2003). Prispevek Sveta Evrope/ Oddelek za migracije in Rome/Cigane. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 29–33.

Kot prve so Rome kot narodnostno ali etnično skupnost priznale nekatere komunistične oblasti. Tako naj bi že leta 1925 SZ prva priznala Romom del manjšinskih pravic. Po drugi svetovni vojni je to storila Poljska v 50-ih letih prejšnjega stoletja. Posavec meni, da so bili v ozadju komunističnih oblasti ideološki motivi, ki so posledično prinašali uničenje romske identitete.⁵⁰ O priznavanju Romov kot narodne manjšine s strani Sovjetske zveze leta 1925 piše tudi angleški avtor Fraser. Tudi on meni, da so v ozadju ideološki motivi. Poljska je namreč že leta 1964 prepovedala ciganske migracije in začela z romsko asimilacijo.⁵¹

Predsednik Internacionalne unije Romani (Mednarodne zveze Romov) dr. Rajko Đurić, ki je januarja 1998 obiskal tudi slovenske Rome, pravi, da so evropski Romi v dvajsetem stoletju doživljali vsaj tri holokavste:

1. V času Hitlerjeve nadoblasti – od leta 1933 do konca druge svetovne vojne.
2. V času komunistične diktature Stalina, ko so bile pobite romske družine s prostora od Leningrada do Kišinjeva v Moldaviji.
3. V času od leta 1989 do današnjih dni: na prostoru BiH, Srbije in drugih vzhodnih državah so pogosti primeri morilskih in diskriminatornih napadov.

Tudi Brizani-Traja poroča o vojni na Balkanu (na Hrvaškem, v Bosni in na Kosovu), ki je sprožila največje »etnično čiščenje« in eksodus Romov po 2. svetovni vojni. V Bosni, kjer je še v času SFR Jugoslavije živel med tristo in petsto tisoč Romov, so bili mnogi pobiti skupaj z muslimani. Veliko število Romov je končalo v taboriščih ali pa so bili pregnani in danes živijo v tujih državah. Zadnji genocid nad Romi se je od leta 1999 odvijal na Kosovu. Po neuradnih podatkih naj bi v enem letu od nekaj deset tisoč Romov ostalo na Kosovu le še nekaj sto Romov.

Po drugi strani so Romi nekaterih držav v istem časovnem obdobju pridobili politično-pravne pravice in so priznani kot etnična manjšina s posebnimi uredbami ali zakoni. Te države so: Finska, Avstrija, Madžarska in Makedonija. V Sloveniji so Romi priznani kot etnična skupina.⁵² S priznavanjem manjšinskih pravic so si Romi priborili še nekatere druge bonitete: na Madžarskem je organizirana romska gimnazija, na treh evropskih univerzah (Praga, Nitra na Slovaškem, Pariz) obstajajo katedre za romski jezik, kulturo in zgodovino, veliko šol na Češkem, Slovaškem, Madžarskem ima že romske učitelje, ki učijo o romskem jeziku, kulturi, zgodovini, etnologiji.⁵³ Slovenija je na poti k temu. Povsod po Evropi pa je ustanovljenih veliko romskih kulturnih institucij. Makedonski Romi imajo še posebno televizijsko oddajo, ki si jo najverjetneje ogledajo tudi Romi drugih evropskih držav in nosi ime Majsuzi čaj ali po angleško Miss Internacionalno Romani. Gre za izbor mednarodne romske lepotic, ki poteka vsako leto od leta 1991 dalje.⁵⁴

Poseben primer bojev za pravice Romov predstavlja *Anglija*, kjer so se zanje zavzemali Neromi. Od 1945 do 1965 je bil glavni romski zagovornik in borec za romske pravice Norman Dodds, ministrski predsednik, ki je v sodelovanju z londonskim misijonarjem Williamom Larmourjem ustanovil leta 1947 Gypsy Komite. V nadaljnjem koraku je novinar Grattan Puxon leta 1966 ustanovil Gypsy Council (Romski Svet), ki mu je predsedoval Hughie Smith. Puxon in Smith sta se skupaj borila za enakopravnost angleških

50 Posavec, K. (2000). Sociokulturna obilježja i položaj Roma U Europi – od izгона do integracije. Društvena istraživanja, let. 9, št. 46/47, str. 229–250.

51 Benz, W. (2000). Holokavst. Ljubljana: Vita activa, Institut za civilizacijo in kulturo, str. 47, 65, 87–93.

52 Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 16–17.

53 Janko Spreizar, A. (1998). Položaj Romov v Evropi – seminar. Srečanje z dr. Rajkom Đurićem. Romano them, let. 4, št. 4, str. 4–6.

54 Avsec, T. (1998). Miss internacionalno Romani Majsuzi Čaj. Izbor mednarodne romske miss 98. Romano them, let. 4, št. 4, str. 7.

Romov. Sledila je še ustanovitev drugih romskih organizacij ter časopisa *Romano Drom*. V 70-ih se je zgodil premik iz državne ravni na lokalno in regionalno. Vzpostavitev nove mreže organizacij je še vedno potekala pod okriljem posameznikov entuziastov.⁵⁵

Pestra slika se kaže v *Avstriji*, kjer živi več romskih skupnosti. Največja skupina so Gradiščanski Romi, ki se imajo za avtohtono skupino, saj živijo na tem ozemlju že od 15. stoletja in so v tem obdobju od prenekaterega plemiča zase prejeli tudi varovalna/zaščitna pisma. Drugo večjo romsko skupino predstavljajo Lovari, ki so na avstrijsko ozemlje prišli v 19. stoletju, za stalno pa so se naselili šele po 2. svetovni vojni. Njihov tradicionalni poklic je trgovanje s konji in poklicno glasbeništvo. Sinti so se v Avstrijo preselili z Bavarskega in iz Češkega gozda, njihov jezik je prepreden z nemškimi besedami, sicer pa prvi dokument o avstrijskih Sintih izvira v leto 1848. Po letu 1965 so kot zadnja skupina v Avstrijo prišli še jugoslovanski Romi in so trenutno najmočnejša romska skupina. V njihovem jeziku je veliko srbskih izrazov, nemščino praviloma še ne obvladujejo.

Od 16. 12. 1993 so Romi in Sinti v Avstriji priznani kot šesta narodna skupnost, vendar za žrtve nacističnega režima od države niso dobili nobenih odškodnin in tudi ne posebnih pravic. Pravijo, da so na meji »med priznavanjem in ogrožanjem«. Dodatno se avstrijski Romi bojijo odnosa večinskega prebivalstva do njih, saj se občasno še vedno pojavljajo skinheadovski izbruhi, dobivajo grožnje z usmrtitvijo, podtikajo se jim požari, še vedno pa se dogajajo tudi razna preseljevanja in streljanje nad Romi.⁵⁶ Avstrijski Romi vodijo tudi več svojih društev. Poleg že omenjenega društva iz leta 1989 so dve leti kasneje ustanovili še *Romano Centro*, ki je namenjen vsem Romom ne glede na državljanstvo. Istega leta (junij 1991) pa je bilo ustanovljeno še konkurenčno društvo »Društvo avstrijskih Romov in Sintov,« ki je sprejeto v Center avstrijskih narodnosti. Sočasna ustanovitev društev predstavlja problem razdvojenosti Romov. Leta 1992 so še Sinti ustanovili lastno društvo v Beljaku.⁵⁷ Nesprejetost Romov med večinskim prebivalstvom kaže tudi anketa avstrijskega inštituta Gallup, iz katere je razvidno, da 49 % anketirancev ne želi imeti Rome za sosede.⁵⁸

Veliki premiki na državni ravni so se zgodili tudi na Slovaškem. *Slovaška država* je Rome sprejela kot etnično skupino z edinstvenim jezikom in svojstveno kulturo in s statusom nacionalne manjšine. Slovaški Romi so se povezali v mednarodno romsko organizacijo, v sami slovaški republiki imajo časopis *Pannonia*. Toda še veliko stvari je neurejenih. Vedno znova nastajajo novi ubožni romski geti, na kar Romi reagirajo s povečanjem kriminala. Poleg tega slovaški Romi neradi priznavajo svojo resnično identiteto. Pri zadnjem štetju prebivalstva jo je priznalo komaj slabih 20 % Romov. Slovaški Romi so nezadovoljni tudi z radikalnejšim ravnanjem državnih organov nad Romi. Težave se izražajo v jezikovnih mejah med romskimi otroci in njihovimi učitelji, večina romskega prebivalstva še vedno ostaja nepismenega. Slabšajo se tudi življenjski pogoji, število brezposelnih Romov je precej naraslo in pogosto so ravno Romi že samoumevno izločeni iz delovnih mest. Živijo v barakah in brez elektrike. Dekleta rojevajo pri štirinajstih. Nenehno se menjava tudi vodstvo romske stranke, zaradi česar romsko ljudstvo postaja nezaupljivo do lastnih politikov. Romi so razočarani nad obljubami državnih politikov, ki zagotavljajo v svojih besedah pomoč, toda besede se le redko kdaj uresničijo. Poleg tega se slabšajo odnosi drugih državljanov do Romov samih, še zlasti se Romi bojijo Skinheadov, ki za njimi kričijo

55 Mayall, D. (2004). *Gypsy Identities 1500–2000*. From Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany. London in New York: Routledge, str. 206–207.

56 Hemetek, U., Ošlak, V. (1994). Romi in sinti – šesta avstrijska narodna skupnost. *Nedelja*, št. 4, str. 8–9.

57 Hemetek, U., Ošlak, V. (1994). Romi v Avstriji: šli smo dolgo pot. *Nedelja*, št. 5, str. 4–5.

58 Halbrainer, H. (2003). Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici. *Graz: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko*, str. 67–80.

različne parole. Podobno stanje pa naj bi bilo tudi na Madžarskem, Poljskem in Češkem. Toda slovaški Romi si samo želijo biti sprejeti v državi, v kateri živijo.⁵⁹

Romi so v marsikateri državi na samem socialnem dnu. Zakonsko diskriminiranje Romov delno še vedno obstaja v *Franciji*, kjer morajo vedno nositi ob sebi antropometrično osebno izkaznico, posebne zvezke, ki jih mesečno predložijo oblastem in imajo gospodarske omejitve.⁶⁰ Po podatkih Reutersa naj bi bilo v okviru širše vojne proti kriminalu v tem koledarskem letu preko 8000 romunskih in bolgarskih Romov iz Francije izgnanih v Romunijo, pri čemer naj bi prejeli zgolj simbolično denarno nadomestilo.⁶¹ Izselitev Romov iz Francije ni edini primer v Evropski uniji, podobna zgodba naj bi potekala tudi v Italiji in Nemčiji (nemški načrt o preselitvi Romov na Kosovo). Je pa francoska zgodba pomenila velik odmev v evropskih medijih ter hkrati v samem vrhu Evropske unije. Generalni sekretar Sveta Evrope Thorbjørn Jagland je sprožil pobudo o skupnem delovanju Sveta Evrope ter Evropske unije za okrepitev romskih pravic.⁶² Proti dogodkom v Franciji pa se je oglasila tudi evropska komisarka za pravosodje Viviane Reding⁶³ in evropski parlament.⁶⁴

Slika v Evropi vendarle ni samo črna. Pomemben korak pri odnosih Romi – Neromi pomeni samoiniciativno delovanje Romov in romskih društev. Romi vse pogosteje sodelujejo in/ali sami organizirajo konference. Tako je januarja 2002 v Skopju parlament Mednarodne zveze Romov sprejel resolucijo, jo poslal predsedstvu EU ter z njo izrazil svojo željo po zastopanosti Romov v mednarodnih in nadnacionalnih institucijah.⁶⁵

Marca 2002 je v Budimpešti v okviru Pakta stabilnosti Jugovzhodne Evrope potekala konferenca o Romih. Udeležili so se je romski in neromski predstavniki 15 evropskih držav (BiH, Hrvaška, Makedonija, ZRJ, Litva, Romunija, Bolgarija, Češka, Slovaška, Madžarska, Španija, Slovenija, Avstrija, Finska, Švedska). Konferenca je pokazala, v katerih državah in na katerih življenjskih področjih imajo Romi še težave.⁶⁶

Poleti julija 2003 je v Budimpešti potekala druga regionalna konferenca z naslovom Romi v razširjeni Evropi: Izzivi za prihodnost. Na njej je bila sprejeta pobuda o Dekadi za vključevanje Romov z namenom vključevati Rome v družbeno življenje, izobraževanje, zaposlovanje, zdravstvo, socialno varstvo in druge oblike ekonomskega razvoja. Decembra istega leta je Svet ministrov OVSE v Maastrichtu sprejel še Akcijski načrt za Rome in Sinte. Z njim želijo odpraviti kakršnokoli obliko diskriminacije Romov bodisi z vidika ravnjanja policistov, bodisi do medijev ipd.⁶⁷

Dodatni programi pomoči se na evropski ravni oblikujejo tudi prav posebej za Rominje. Leta 2002 je Pakt stabilnosti v romskih ženskah prepoznal dvojno diskriminacijo: diskriminacijo glede etničnosti (rasizem) in diskriminacijo glede na spol (patriarhalni

59 Botosova, A. (1994). Wohin führt der Weg? Roma in der Slowakei. Pannonia, št. 1, str. 36–38.

60 Baltić, N. Heus, J. Samardžija, U. (2005). Romi v Nemčiji - včeraj in danes. Razprave in gradivo, št. 47, str. 160–167.

61 Romunija in Francija za sodelovanje pri rešitvi vprašanja Romov. http://www.siol.net/EU/Novice/2010/09/Romunija_in_Francija_za_sodelovanje_pri_resitvi_vprasanja_Romov.aspx (5. 9. 2010).

62 Svet Evrope obsodil protiromsko retoriko. http://www.siol.net/EU/Novice/2010/10/Svet_Evrope_obsodil_protiromsko_retoriko.aspx (28. 11. 2010).

63 Bruselj zaradi izгона Romov grozi s postopkom proti Franciji. http://www.siol.net/EU/Novice/2010/09/Bruselj_zaradi_izgona_Romov_grozi_s_postopkom_proti_Franciji.aspx (28. 11. 2010).

64 Evropski parlament za takojšnjo ustavitev izгона Romov. http://www.siol.net/EU/Novice/2010/09/Evropski_parlament_ob_koncu_zasedanja_z_resolucijo_o_Romih.aspx (28. 11. 2010).

65 Klopčič, V. (2003). Romi v novi Evropi/dekada za vključevanje Romnov. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 85.

66 Matko, F. (2002). Budimpešta: Konferenca Romov 15-ih držav. Romano nevijske/Romske novice, let. XI, št. 1, str. 1.

67 Klopčič, V. (2003). Romi v novi Evropi/dekada za vključevanje Romnov. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 79–84.

sistem v romskih odnosih); zato je delovna skupina Pakta stabilnosti začela izvajati regionalni projekt »Romske ženske to zmoremo«. V ta namen je delovna skupina najprej pripravila romski priročnik in iz 12 držav jugovzhodne Evrope izbrala po dve romski vaditeljici. Cilj projekta je bilo usposobiti Rominje za vključevanje v javno in politično življenje. Vaditeljici sta dolžni posredovati pridobljeno znanje v svojih državah.⁶⁸

Leta 2005 je v Murski Soboti potekala mednarodna konferenca Romov. Udeležili so se je Romi iz Madžarske, Hrvaške, Avstrije, BiH, Makedonije in Slovenije z namenom oceniti stanje romskih skupnosti v svojih državah. Osredotočili so se na področje izobraževanja, bivalnih razmer, zdravja, zaposlovanja in diskriminacijskih ukrepov. Največ zadovoljstva so izrazili slovenski Romi, ki so z vzpostavitvijo krovne romske organizacije zgled Romom iz drugih držav.⁶⁹

Romi v Sloveniji

Prisotnost Romov oz. Ciganov v Sloveniji je prvič uradno izpričana v zagrebški škofijski sodni kroniki iz leta 1387, kjer se omenja Cigan iz Ljubljane. Najstarejši arhivski viri z ozemlja današnje Slovenije so darilne listine samostanu Bistra iz 15. stoletja. Podpisniki so: Vrban Zygeuner in s. bruder Martin (l. 1452); Martin Czygayner suppan (1456, 1469 in 1470); vdova Martina Czygaynerja (1481). Zapise o Ciganih najdemo tudi v Lugerjevi fevdni knjigi iz leta 1453.

Prvi večji val indijskih nomadov na slovensko ozemlje je potekal v 15. in na začetku 16. stoletja. Nekaj ciganskih družin je sicer ostalo v Sloveniji, toda od njih je sčasoma ostalo le še ime. Omembe Ciganov se v posameznih virih ponovno pojavljajo zopet v 17. in 18. stoletju, bežno jih je v svojem delu omenjal tudi Valvasor. Od sredine 18. stoletja, še zlasti v 19. stoletju, pa so pomemben vir za preučevanje zgodovine Romov na Slovenskem matične knjige. Iz njih lahko spoznamo, kdaj se je določena ciganska družina pojavila ali morda uveljavila v posameznem kraju. Današnja naselitev nakazuje, da so Cigani v 18. in 19. stoletju prišli na slovensko ozemlje iz treh strani (Madžarska – severovzhodna skupina, Hrvaška - jugovzhodna skupina in ozemlje dan. Avstrije – severna smer), se sprva naseljevali v obmejnih krajih, nato pa vse intenzivneje potovali in naseljevali tudi v notranjosti. Glede na njihov izvor selitve in njihove končne naselitve ločimo tri različne rodove, ki se med seboj ločijo tudi po svojih narečjih: madžarske ali prekmurske Cigane, hrvaške ali dolenske Cigane ter nemške ali gorenjske Cigane. Slednji se imenujejo Sinti.⁷⁰

Ob popisu prebivalstva iz leta 1991 se je za Rome opredelilo 2293 državljanov, romščino za materni jezik pa je navedlo 2847 državljanov. Številke socialnih služb kažejo, da je Romov v Sloveniji veliko več, od 6500 do 7000.⁷¹ Po popisu prebivalstva iz leta 2002 je bilo v Sloveniji 3246 Romov.⁷² Sami Romi ocenjujejo, da jih živi v Sloveniji od 8.000 do 10.000. Največ v Prekmurju, nato na Dolenjskem, v Posavju in Beli krajini.⁷³

Začetki urejanja pravnega položaja Romov na Slovenskem segajo v leto 1989. Takrat je bila z ustavnimi amandmaji sprejeta določba, naj se pravni položaj Romov uredi z zakonom.⁷⁴

68 Lokar, S., Žagar, N. (2003). Projekt Romske ženske to zmoremo/E Romane džuvlja šaj/ Roma women can do it. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 253–267.

69 J. P. (2005). Romi so še preslabo organizirani. Romano them /Romski svet, let. 11, št. 25, str. 19–20.

70 Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 25–51.

71 Winkler, P. (2001). Romi v Sloveniji. Romano nevijske/Romske novice, let. XI, št. 1, str. 3.

72 Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc, str. 17.

73 Horvat – Muc, J. (2005). Romi na Slovenskem. Romano them/Romski svet, let. 11, št. 23, str. 3–7.

74 Manjšine oziroma narodne skupnosti. www.sigov.si/uvn/manjsine%20oziroma%20narodne%20skupnosti (19. 10. 2005).

Novembra leta 1990 je Inštitut za narodnostna vprašanja organiziral posvet »Narodnost - manjšina ali skupnost«, kjer je izpostavil ureditev položaja Romov.⁷⁵ Isti inštitut je v povezavi z Uradom za narodnost RS in Zavodom za šolstvo organiziral 7. 3. 1991 naslednji posvet na temo Romi na Slovenskem. To srečanje je pomembno zato, ker so se posveta aktivno udeležili tudi predstavniki Romov in tedaj najpomembnejši predstavniki republiških upravnih organov. Glavna ugotovitev tega posveta je bila, da je upoštevanje in razumevanje etničnih posebnosti ter drugačnosti Romov nujen predpogoj za nadaljnje snovanje ustavnih in drugih pravnih aktov. Toda glavne pobude, da bi se s posebnim amandmajem uredil status Romov v Republiki Sloveniji, so prihajale tudi iz vrst samih Romov.⁷⁶

23. 12. 1991 je bila sprejeta Ustava Republike Slovenije. V 65. členu Ustave so Romom priznane posebne pravice. »Slovenija je ena redkih držav, ki Rome kot avtohtono etnično skupnost obravnava v svoji ustavi.«⁷⁷ S tem se ukrepi za pomoč Romom niso ustavili, temveč so se šele začeli. Leta 1995 je Vlada RS sprejela poseben program pomoči za Rome v Sloveniji, ki se je nanašal na izboljševanje življenjskih-bivalnih pogojev in izobraževanje. Za njegovo izvajanje je odgovorna posebna medresorska vladna komisija za romska vprašanja, ki ji je sprva predsedovala ministrica za pravosodje Zdenka Cerar.⁷⁸

Istega leta je Vlada RS zavzela stališče, da bi bilo zaščitno romske etnične skupnosti smotrno urejati v področnih zakonih. Izmed njih je pomemben Zakon o lokalni samoupravi, po katerem imajo Romi v občinskih svetih svoje predstavnike. V področnih zakonih so se urejala še vprašanja aktivne vloge Romov na lokalnih volitvah, področja vzgoje in izobraževanja, delovanje medijev, gradnja objektov ...⁷⁹

Delovanje v okviru področnih zakonov je veljalo vse do 30. 3. 2007, ko je bil sprejet Zakon o Romski skupnosti. Zakon vsebuje 17 členov in ureja položaj posebnih pravic romske skupnosti v Republiki Sloveniji na področju izobraževanja, kulture, zaposlovanja, urejanja prostora in varstva okolja, zdravstvenega in socialnega varstva, obveščanja in soodločanja v javnih zadevah. Sredstva za financiranje nalog in ukrepov pomoči se zagotavljajo v proračunu Republike Slovenije. Zakon predvideva tudi aktivno sodelovanje predstavnikov romske skupnosti pri uresničevanju njihovih pravic in obveznosti, določenih z zakonom. S tem namenom se je ustanovil Svet romske skupnosti Republike Slovenije, ki ga sestavljajo štirinajst predstavnikov Zveze Romov Slovenije in sedem predstavnikov romskih skupnosti iz samoupravnih lokalnih skupnosti (Forum Romskih svetnikov Slovenije).⁸⁰ Poslovnik Sveta romske skupnosti Republike Slovenije je bil sprejet 12. 9. 2007.⁸¹ Po besedah novomeškega župana Muhiča je to prvi zakon posamezne države znotraj Evropske unije, ki ureja romski položaj in posebne pravice Romov.⁸²

75 Komac, M. (ur.) (1991). Razprave in gradivo - RIG. Romi na Slovenskem. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, št. 25, str. 10.

76 Šajnović, R. (1991). Ureditev statusa Romov kot narodnosti – osnutek amandmaja k ustavi Republike Slovenije. Razprave in gradivo - RIG. Romi na Slovenskem. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, št. 25, str. 131–132.

77 Žagar, M. (2002). Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. Razprave in gradivo - RIG, št. 41, str. 149.

78 Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc, str. 17–25.

79 Horvat – Muc, J. (2005). Romi na Slovenskem. Romano them /Romski svet, let. 11, št. 23, str. 3–7.

80 Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1). http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r05/predpis_ZAKO4405.html (30. 8. 2010) in Kaj se skriva za odprtim pismom romskih funkcionarjev? <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11053> (5. 12. 2010).

81 Poslovnik Sveta romske skupnosti Republike Slovenije. http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r04/predpis_POSL74.html (30. 8. 2010).

82 Slovenski Romi so prvi v EU dobili poseben zakon. <http://www.ednevnik.si/?u=romi> (28. 11. 2010).

Republika Slovenija je za zaščito romske skupnosti podpisala tudi mednarodne pogodbe, ratificirala je »Okvirno konvencijo Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin« (leta 1998), Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih (leta 2000).⁸³ Za izvajanje mednarodnih in meddržavnih dokumentov in sporazumov, ki jih je ratificiral Državni zbor Republike Slovenije, si prizadeva Urad Vlade RS za narodnosti. Naloga Urada je tudi pomoč pri organiziranju in povezovanju Romov v romska društva.⁸⁴

Aktivno vlogo pri sprejemanju slovenske zakonodaje o Romih ima Zveza Romov Slovenije s sedežem v Murski Soboti. Ustanovljena je bila kot Zveza romskih društev leta 1995 in se leta 2000 preimenovala v Zvezo Romov Slovenije.⁸⁵ Slovenski Romi so ponosni, da so dosegli velik uspeh v vzpostavitvi romske organizacije, ki med seboj povezuje preko dvajset romskih društev.⁸⁶ Zveza Romov Slovenije pripravlja na slovenskem ozemlju različne konference, tudi mednarodne, znanstvena srečanja ter izdaja vseslovenski romski časopis *Romano Them/Romski svet*.⁸⁷ Že več let pa organizira tudi mednarodni romski tabor. Cilj tabora je proučevati in poučevati romski jezik in izobraževati udeležence o romski kulturi.⁸⁸ Leta 1999 je v okviru Zveze Romov Slovenije v Murski Soboti potekal četrti romski tabor, ki je bil namenjen izključno spoznavanju zgodovine Romov, njihove kulture in romskemu jeziku. Glavni govorniki so bili predsednik Zveze Romov Jožek Horvat – Muc, predstavnica Andragoškega centra Alenka Janko-Spreizer in romologinja dr. Pavla Štrukelj. Dodatni predavanja na temo zdravja in sociale sta izvedla še dr. Jože Magdič in Jože Stvarnik.⁸⁹ Predstavniki Zveze Romov Slovenije sodelujejo tudi na dogodkih izven Slovenije, mdr. v Londonu na svetovnem dnevu Romov.⁹⁰ Znotraj Zveze deluje Ženski romski forum, ki se v svojem programu osredotoča na zdravje Rominj.⁹¹ Med drugim so prekmurske Rominje februarja 2009 v soboški bolnišnici organizirale krvodajalsko akcijo.⁹² Zveza Romov Slovenije je izdala tudi dve knjigi o romskem jeziku z naslovom *Romano čhib - Romski jezik*, ki vsebujeta tudi romsko-slovenski slovar (l. 2003, 2009).⁹³

Zveza Romov Slovenije je prva, ni pa edina romska politična organizacija v Sloveniji. Leta 2002 je bil ustanovljen še Forum romskih svetnikov z 11 svetniki pod predsedstvom Darka Rudaša.⁹⁴ Forum je sprva deloval znotraj Zveze romov kot posvetovalno telo. Novembra 2008 so se njegovi člani odločili za samostojno pot, Forum je postal samostojna

83 Zakonska zaščita romske etnične skupnosti v Sloveniji. www.sigov.si/uvn/zakonodaja.html (19. 10. 2005).

84 Manjšine oziroma narodne skupnosti. www.sigov.si/uvn/manjsine%20oziroma%20narodne%20skupnosti (19. 10. 2005).

85 Lukšič: Slovenija izraža potrebno pozornost do Romov. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=10515> (5. 12. 2010).

86 Matko, F. (2002). Budimpešta: Konferenca Romov 15-ih držav. *Romano nevijske/Romske novice*, let. XI, št. 1, str. 1.

87 Rituper Rodež, A. N. (2001). 10. obletnica Romskega društva Romani Union. Takrat so se Romi začeli prebujati. *Romano nevijske/Romske novice*, let. X, št. 1, str. 1.

88 Horvat-Muc, J. (2003). Romi na Slovenskem. V: Klopčiči, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 64.

89 Rituper Rodež, A. N. (1999). Rome vedno bolj zanima njihova zgodovina. *Romano nevijske/Romske novice*, let. VIII, št. 1, str. 2.

90 J. Š. A. (1999). Odprta razstava ob svetovnem dnevu Romov. *Romano nevijske/Romske novice*, let. VIII, št. 1, str. 2.

91 Matko, F. (2002). Za zdravje Rominj. *Romano nevijske/Romske novice*, let. XI, št. 1, str. 2.

92 Romske ženske organizirale krvodajalsko akcijo. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=1254> (28. 11. 2010).

93 Knjiga o romskem jeziku. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=220> (5. 12. 2010).

94 Varuhinja s predstavniki Foruma romskih svetnikov Slovenije. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=10210> (5. 12. 2010).

organizacija.⁹⁵ Tretjo politično organizacijo predstavlja Zveza romske skupnosti RS Umbrella-Dežnik pod predsedovanjem Harisa Tahirovića, ki je bila ustanovljena februarja 2010.⁹⁶ Obstajajo še nekatere druge romske predstavniške organizacije, kot so Romski akademski klub, Zveza Sintov, Zveza Romov za Dolenjsko, Posavje ter Belo Krajino itd.⁹⁷ Političnim organizacijam so sledile na novoustanovljene kulturne romske organizacije. Stično točko vseh romskih skupnosti v Sloveniji že od leta 2003 predstavlja v Murski Soboti ustanovljeni kulturno-informativni center Romic.⁹⁸

Aktiven dialog nenehno poteka med predstavniki slovenske vlade in Romi, tudi v obliki humanitarnih akcij podarjanja igrač romskim otrokom, kot je akcijo januarja 2010 sprožil kabinet predsednika vlade.⁹⁹ Pozitiven dialog med Romi in Neromi pa se je razširil tudi na druge družbene plasti in poteka in vseh nivojih države. Tako je Pedagoška fakulteta v Ljubljani leta 2003 začela s posebnim projektom za preučevanje romskega jezika. Projekt nosi naslov Standardizacija jezika Romov v Sloveniji in vključevanje romske kulture v vzgojo in izobraževanje. Izvajalci želijo izdelati romsko-slovenski slovar in si prizadevajo uvesti romski jezik in kulturo v programe rednih vrtcev in šol.¹⁰⁰

Različne oblike povezovanje med Romi in Neromi organizirajo tudi številni vrtci in šole same in druge nevladne organizacije. Tako so npr. dijaki gimnazije Novo mesto in dijaki iz nemške gimnazije iz Eppingena skupaj od 25. 9. do 4. 10. 2010 izvajali številne delavnice v romskem vrtcu Pikapolonica in OŠ Bršljin. Glavni cilj delavnic je bilo spoznavanje različnih kultur in razvijanje medkulturnega razumevanja, znotraj tega pa tudi seznanitev s tragično usodo številnih Romov v obdobju nacizma ter predstavitev romske tradicije v Eppingenu.¹⁰¹ Približno istočasno, 3. 10. 2010, so policisti Policijske uprave Krške in Policijske akademije v krških romskih naseljih prikazali delo in poklic policista ter romskim otrokom predstavili možnosti zaposlovanja v tem poklicu.¹⁰² Založba Goga iz Novega mesta že tri leta zaporedoma organizira projekt Igramo se skupaj, katerega namen je multikulturno druženje romskih in neromskih otrok.¹⁰³ Junija 2010 je bil v občini Trebnje odprt tudi dnevni center za romske otroke, ki otrokom nudi učno pomoč, učenje socialnih veščin, prostčasne aktivnosti ter psihosocialno pomoč.¹⁰⁴ Aktivno pomoč Romom pri izobraževanju, socialnem vključevanju in opolnomočenju nudijo tudi Društvo za razvijanje prostovoljnega dela Novo mesto,¹⁰⁵ Razvojno-izobraževalni center Novo mesto,¹⁰⁶ Zavod za izobraževanje

95 Forum romskih svetnikov bo deloval samostojno. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=201> (5. 12. 2010).

96 Haris Tahirović vodi novoustanovljeno Zvezo romske skupnosti. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=8875> (5. 12. 2010).

97 Kaj Romi menijo o trenutni politični participaciji Romov v javnem življenju? <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11146> (5. 12. 2010).

98 Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc, str. 23.

99 V kabinetu predsednika Boruta Pahorja zbrali igrače za romske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=8126> (28. 11. 2010).

100 Antauer, Ž, Krek, J., Peršak, M. (2003). Projekt standardizacije jezika Romov v sloveniji in vključevanje romske kulture v vzgojo in izobraževanje. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 131–141.

101 Slovenski in nemški dijaki skupaj za romske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=12337>. (28. 11. 2010).

102 Romski otroci med policisti. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11663> (28. 11. 2010).

103 Pri Založbi Goga že tretje leto poteka edinstven projekt multikulturnega druženja otrok iz večinske in romske skupnosti - Igramo se skupaj. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=9940> (5. 12. 2010).

104 V Trebnjem odprli dnevni center za romske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11272> (5. 12. 2010).

105 V novomeških romskih naseljih potekajo delavnice za romske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=5253> (28. 11. 2010).

106 Kuharske delavnice v romskih naseljih. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=12733> (28. 11. 2010).

in kulturo Črnomelj, Strokovno izobraževalni center Ivana Bertonclja, Pedagoški inštitut¹⁰⁷ ter Romski informacijski center v Ljubljani.¹⁰⁸ Pozabiti ne velja tudi na prispevke Zavoda RS za zaposlovanje, Centrov za socialno delo, Rdečega križa in podobnih organizacij.¹⁰⁹ Za pomoč Romom se zavzema tudi slovenska Cerkev preko vsakodnevnih stikov, humanitarnih dejavnosti in tudi bolj organizirano. Tako ima soboška škofija romskega predstavnika v svojem škofijskem pastoralnem svetu.¹¹⁰

Velikokrat delujejo v dobrobit Romom med seboj povezane različne organizacije. Za primer navajamo poletni tabor za romske in neromske otroke v Grosupljem, ki so ga skupaj že večkrat organizirali predstavniki Mladinskega informacijskega centra, župnija Grosuplje, otroški klub Veselo srce iz Metlike ter študentje Fakultete za socialno delo. Poudarek tabora je bil na aktivnem preživljanju počitnic romskih otrok ter izmenjavi romske in slovenske kulture.¹¹¹

Kljub številni pomoči in vse večji družbeni aktivnosti Romov samih na Slovenskem ostaja še vedno del problemov nerešenih, predvsem glede bivanjske problematike, saj veliko Romov še vedno nima stalnih bivališč, živijo na družbenem obrobju in predstavljajo marginalizirano družbeno skupino. Winkler pravi, da še 50 % slovenskih Romov živi v barakah, prikolicah in kontejnerjih in drugih zasilnih bivališčih.¹¹² Jožek Horvat-Muc pa glede na bivalne razmere deli slovenske Rome v tri večje skupine:

1. Romi z visoko stopnjo kulture bivanja, ki živijo v urbanih središčih, v stanovanjskih blokih, najemniških stanovanjih ali lastnih hišah;
2. Romi z nižjo stopnjo kulture bivanja v strnjenih romskih naseljih;
3. Romi z nižjo stopnjo kulture bivanja v izoliranih naseljih ob robu vaških skupnosti.¹¹³

Drugi aktualen problem je tudi problem zaposlitve, saj se Romi uvrščajo med težje zaposeljivo skupino. Temu dejstvu naj bi pogojevala predvsem nizka izobrazbena struktura in pomanjkljive delovne navade Romov.¹¹⁴ Slovenski Romi si zato želijo organizirano pomoč tudi na področju sociale, s čimer bi napredovali na področju izobraževanja, zdravstva ter celotnega romskega vključevanja v družbo.¹¹⁵ S tem bi se skupno delovanje Romov in Neromov iz sedanjosti razvijalo v prihodnost.

Izročila in (ne)tradicionalna kultura romske skupnosti

Paul Veyne v svojem eseju o verovanju piše, da lahko verovanja enačimo z (etiološkimi) resnicami, saj resnica »nikakor ni najpreprostejša realistična izkušnja, temveč je

¹⁰⁷ Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=274> (5. 12. 2010).

¹⁰⁸ V Ljubljani slovesno odprli Romski informacijski center. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11987> (5. 12. 2010).

¹⁰⁹ Miklič, B. Romske novice. www.romskenovice.si (5. 12. 2010).

¹¹⁰ Soboška škofija ima predstavnika Romov v škofijskem pastoralnem svetu. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=8246> (28. 11. 2010).

¹¹¹ Poletni tabor za romske in neromske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=5083> (28. 11. 2010).

¹¹² Winkler, P. (2001). Romi v Sloveniji. Romano nevijspe/Romske novice, let. X, št. 1, str. 3.

¹¹³ Horvat-Muc, J. (2003). Romi na Slovenskem. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 63.

¹¹⁴ Romi sodijo med težje zaposeljivo skupino iskalcev zaposlitve. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11164> (5. 12. 2010).

¹¹⁵ Žagar, M. (2002). Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. Razprave in gradivo, št. 41, str. 136–171.

najbolj zgodovinska med izkušnjami.«¹¹⁶ Tako kot za Grke ali katerokoli drugo narodnost je značilno, da priznavajo svojo vero tudi Romi, se z njo identificirajo in preko svoje vere vzpostavljajo svoj odnos do lastne zgodovine. Toda kakšna je resnična vera Romov? Značilnost Romov je, da so svojo vero na poti iz kraja v kraj pogosto menjavali oz. sprejeli dominirajočo konfesijo. Kljub vsemu so se še vedno ohranile neke individualnosti romske veroizpovedi. Po Janezu Trdini naj bi bil romski bog kar Sonce samo. Kuzmič je za romsko vero napisal: »Romova predstava o Bogu je antropološka, vera pa je za njih pobožna nepobožnost, kamor uvrščajo posmehovanje, podtikanje, namigovanje, sramotenje, očitanje in grožnje.«¹¹⁷ Z drugimi besedami rečeno, Romi vidijo Boga kot človeka, s katerim se pogovarjajo, se z njim prepirajo in jezijo nanj zaradi revščine, a največkrat mu očitajo, da je nanje pozabil. Zaradi svoje zgodovine (nesprejetost s strani večinskega evropskega naroda, njihova preganjanja v različnih zgodovinskih obdobjih) Romi verjamejo, da jih je doletela božja kazen. Njihove legende namreč pripovedujejo, da so Romi križanemu Kristusu ukradli žebelj. Druga romska legenda pravi, da so Romi kovali žebelje, ki so jih rimski vojaki potrebovali za križanje Kristusa. Obstajajo tudi drugačne zgodbe, kjer so Bog in Romi prijatelji, toda tudi v njih vedno znova prevladujejo in zmagojuje romske zvičajnosti.

Romska vera je dihotomna vera: Romi poznajo dobre in slabe duhove. Vladar dobrih je devel, baro devel (Bog, Veliki Bog) in tiknu devel (Mali Bog/Jezus), slabim vlada beng (hudič). Gorenjski Romi (Sinti) častijo tudi Marijo, ki jo imenujejo »dejbleskri daj« ali »develskar daj« (božja mati), svetnike »hajlingi«, angele »nengli«.¹¹⁸ Briziani-Traja je zapisal, da je romski Bog absolutni stvarnik, ki se ne kaže zgolj v obliki vsemogočnega bitja temveč tudi v obliki neba in vse, kar je vidnega na njem ter tudi v obliki čudežev. Beng je bil ustvarjen iz zrna peska z dna oceana, a je kmalu postal nasprotnik Boga. Romske sojenice so Urne ali Muti.¹¹⁹

Sicer Romi priznavajo še enega duha, Karankočija, ki je lahko bodisi dober bodisi hudoben. Njegove osebnostne značilnosti so naslednje: je majhne postave, govori romski jezik, na glavi nosi rdečo čepico in poseduje čudežne lastnosti. Karankoči lahko zaradi svojih čudežnih sposobnostih prinese vodo kar v situ. Živi pod ledom, toda skozi dimnike lahko pride v ljudske domove. Ljudem se približa samo ob polnoči ali v času do jutranje zore.

Drugi duhovi, v katere verjamejo Romi, so: volkodlaki, pošasti, srednjeveški vampirji ter čoxsano – brkata žena, ki otrokom pije kri. Duhovi se jim lahko prikazujejo v živalski obliki ali v obliki človeka, pa tudi v naravi: poljski duh, duh v senu, vodni duh, duh pod mostom ...

Za molitvene obrazce na svojih življenjskih poteh Romi uporabljajo krščanske molitve, ki jih še zlasti izkoriščajo pri beračenju z željo prikupiti se ljudem, da jim bodo zaradi teh molitvic dali več denarja. Pogosto vsi evropski Romi romajo v Lurd in Rim. Kljub izrekanju za določeno veroizpoved, pa Romi uradnih cerkvenih središč ne obiskujejo prav pogosto. Izmed svetnikov še zlasti radi častijo svetnico Črno Saro iz Francije, ki goduje 25. 5. in naj bi bila njihova zavetnica.¹²⁰ O sv. Sari obstaja več legend. Po prvi naj bi bila egipčanska sužnja sv. Mariji Salome in sv. Mariji Jakovlje, ki sta okoli 40. leta n. št. v čolnu brez jader in vesel prijadrali na jug Francije. Po drugi legendi je sv. Sara mlada Rominja, ki je sveti Mariji rešila in jima pomagala, da sta se iz takšnega čolna izkrcaли. V nekaterih balkanskih državah slavijo Romi namesto sv. Sare žensko božanstvo Bibi. Oba lika imata veliko podobnosti z indijsko boginjo Kali.

¹¹⁶ Veyne, P. (1998). So Grki verjeli v svoje mite? Esej o kognitivni imaginaciji. Ljubljana: Založba, str. 8–9.

¹¹⁷ Kuzmič, F. (1990) Romi in njihova vera. Znamenje, let. 20, št. 5, str. 447.

¹¹⁸ Prav tam, str. 447–453.

¹¹⁹ Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 21–23.

¹²⁰ Kuzmič, F. (1990) Romi in njihova vera. Znamenje, let. 20, št. 5, str. 447–453.

Za romsko skupnost je značilna vera v posmrtno življenje, praznoverje, magija in uporaba različnih ritualov z namenom varovanja svojih ljudi.¹²¹ Poseben odnos imajo Romi tudi do svojih mrtvih. Če so še nedavno Romi mislili, da se je potrebno več ukvarjati z živimi in so pustili mrtve trohneti na različnih mestih, v današnjih časih pokopavanje svojcev vse bolj zaupajo katoliškemu duhovniku, o pokojnih pa ne dovolijo grdo govoriti.¹²²

Preko vere lahko spoznamo tudi zgodovino nekega naroda, saj »če hočemo mit očistiti in iz njega narediti izključno zgodovinsko izročilo, je zadosti, da odstranimo vse, za kar ne moremo ugotoviti ustreznice v našem zgodovinskem času.«¹²³

Podobno kot za vero bi lahko trdili tudi o romskih pravljičah. Prekmurski romski glasnik Jože Horvat – Muc je zapisal: »Pred kratkim smo v romski gledališki skupini v Murski Soboti pripravili igro Paramisi – Pravljiča, ki pa ni le pravljiča, temveč tudi del romske zgodovine.«¹²⁴ Zgodba se začne z opisom prekrasnega in gostoljubnega gradu, kateremu je vladal ljubeznivi vladar. Le-ta je v svojo pokrajino sprejel romske (pra)očete in jim dovolil, da so si postavili šotore. Toda hudobni duhovi so poslali v te kraje svoje bojovnike, da bi romsko ljudstvo uničili in poslali v suženjstvo. Nekateri so se suženjstva vendarle osvobodili in od takrat se začenjata njihov beg in pregnanstvo, a pred sovražniki jih vedno znova rešuje boginja LAČHI.¹²⁵

Romi poznajo pisano paleto raznovrstnih legend, ki so jih najverjetneje resda prenesli iz Indije, toda ker so se iz roda v rod prenašale zgolj v ustnem izročilu, so se nekoliko spremenile. Pogosti motivi romskih legend so: nastanek duhovnega in stvarnega sveta, romsko cesarstvo, boji zmaja, kač, neveste in poroke, odnosi med družinskimi člani (nezveste sestre) in čarovniki. Mnogi svetovno priznani pesniki so se navduševali tudi nad romsko poezijo ter uporabili nekatere romske motive v svojih pesmih.¹²⁶

Saga Weckman, finska romska aktivistka, je ob neki priložnosti zapisala: »Čeprav se na našo kulturo – in istočasno tudi na staro in cenjeno indijsko kulturo – gleda zviška v Evropi, vsakdo v zgodovinskih knjigah lahko prebere o njenih dosežkih. Ponosni smo na svoje indijsko poreklo in na svojo kulturo in pod nobenimi pogoji jo ne bi menjala za katero drugo.«¹²⁷ S tem odstavkom nas avtorica opozori, da tudi Romi prav tako kot vsak narod spoštujejo svojo kulturo.

Za tem nadaljuje: »Za razliko od zahodne kulture, naša vzhodna kultura vrednoti stvari kot so pravilno ponašanje, spoštovanje starejših in njihovega izkustva, človečnost, varnost med našim lastnim narodom, iskrenost, enakost in nesebičnost.«¹²⁸ Carol Miller ji odgovarja, da to ne drži popolnoma, saj imajo Romi pogostokrat negativen odnos do preostalih prebivalcev ter nanje gledajo z vidika večvrednosti. V Neromih vidijo bitja druge rase, ki imajo življenjski cilj zgolj v pridobivanju materialnih sredstev in ki so nečisti od glave do pet ter glavni prenašalci spolnih bolezni. Romi takšnega človeka imenujejo gadžo.¹²⁹ Milena Húbschmann celo navaja geslo slovaških Romov, ki se glasi: »Rom Romeha, gadžo gadžeha«, kar pomeni Rom s Romom, Nerom z Neromom. Prav tako tudi

121 Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 18–19, 21–23.

122 Kuzmič, F. (1990) Romi in njihova vera. Znamenje, let. 20, št. 5, str. 447–453.

123 Veyne, P. (1998). So Grki verjeli v svoje mite? Esej o kognitivni imaginaciji. Ljubljana: Založba, str. 104.

124 Horvat-Muc, J. (1998). Romi – drugačni od drugih?! Romano nevijspe/Romske novice, let. VII, št. 1, str. 1.

125 Prav tam.

126 Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 36–37, 67.

127 Weckman, S. (1983). Istraživanje finskih Cigana: ciganski savjet. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 3.

128 Prav tam.

129 Miller, C. (1975). Američki Romi i ideologija onečišćenja. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 189–204.

nekateri Romi svoje otroke strašijo, da jih v primeru neposlušnosti odnesejo gadže.¹³⁰ Na tej točki se umikamo preučevanju medsebojnih odnosov med Romi in Neromi ter se še nadalje eksplicitno posvečamo romski kulturi.

Po mnenju mnogih avtorjev je glavni problem preučevanja romske kulture v tem, da o njej pišejo Neromi s svojega stališča. Šele v sedemdesetih letih 20. stoletja so finski romologi začeli pridobivati informacije o romski kulturi z intervjuji Romov, ki pa so imeli zgolj vlogo pasivnega informatorja. Tako se je v knjigah ustvarila »ciganska kultura«, ki vsebuje veliko stereotipnih gledanj in tudi raznih predsodkov. Diana Tong je zbrala prispevke različnih avtorjev iz različnih koncev sveta, ki so analizirali romske stereotipe. Najpogostejši stereotip je gledanje na Rome kot izključno na nomade, saj se vendarle večina Romov stacionira oz. naseljuje na enem mestu, selitve pa potekajo tudi pri prebivalcih drugih narodov. Stereotipno gledanje se pogosto kaže pri preučevanju romskega jezika, ki mu mnogi znanstveniki prepisujejo značaj edinstvenosti in romantičnosti, v pomanjkanju posameznih besed pa vidijo evolucionisti zaostanek romske skupnosti. Tretji sklop stereotipov se kaže na vsakodnevno obnašanje, ki naj bi bilo za Rome tipično zgolj nemoralno, nepremišljeno in svobodnjaško ravnanje. Pojavljajo pa se tudi stereotipi, kot so značilni v španskih turističnih propagandah v povezavi s španskim flamenkom in so pravzaprav zgolj del komercialne niše. Wim Willems in Leo Lucassen sta našla več stereotipov celo v nizozemskih enciklopedijah, vse iz obdobja od 18. stoletja do današnjih časov.¹³¹

Glede na vse stereotipe, se pojavi vprašanje, kakšna je prava narava romske kulture. Slovenska romologinja dr. Pavla Štrukelj meni, da obstaja izvorna romska kultura »katero so imeli v svoji prvotni domovini in je lastna le njim, ohranila pa se je v današnji čas pri vseh evropskih rodovih.«¹³²

Romska kultura se izraža v slikoviti oblačilni noši, v tipu naseljevanja (velika naselja, zaselki, posamezni domovi), oblikovanju rodbinske in vaške skupnosti, načinu kaznovanja in urejanju pravil ter reda v skupnosti in v vzpostavitvi tradicionalnih romskih poklicev. Najpomembnejši mož skupnosti je bil starešina oz. phuro, phurano, purano, dat, purano menčo, puru manuš, vajda. Ta je odločal o skupnih zadevah naselja in bil tudi posrednik pri oblasteh. Najpomembnejša ženska v romski skupnosti je bila phuri daj, phurani daj, puri daj, baba. Navadno je ta položaj pripadal starejši ženi, ki je uživala ugled, spoštovanje, modrost in je seznanjala mladi rod s starimi šegami. Tradicionalni romski moški poklici so bili: kovači, izdelovalci svedrov, brusači – žlajfarji in dežnikarji, mojstri ilovnatih in cimpranih hiš, drobilci kamenja, pletarji, prekupčevalci konj. Za ženske poklice so veljali prosjačenje, napovedovanje sreče, vedeževanje in ročna dela (izdelava metel, papirnatih rož ...). Kot posebnost se jim je že v 15. stoletju pripisovalo znanje ljudskega zdravilstva in čaranja oziroma čarovnega zdravljenja.¹³³ Briziani dodaja med tradicionalne romske poklice še dreserje živali, glasbenike in zabavljače.¹³⁴

Ključni element za ohranjanje romske kulture se kaže v ohranitvi romskega jezika. Raziskovalec Deurdemanš meni, da so imeli Romi nekoč svojo abecedo, sestavljeno iz 23 črk, podobnih hieroglifom. Drugi njegovo tezo zavračajo. Omenjajo pa šikajmako ali patrino (»list z drevesa«). To je tajna koda, pri kateri se za sporazumevanje uporablja listje, perje, kovine in steklo. Vsako romsko pleme naj bi imelo svoj znakovni sistem.¹³⁵

¹³⁰ Hubschman, M. (1984). Ekonomska stratifikacija i interakcija: Romi, etnički đati u Istočnoj Slovačkoj. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 217–249.

¹³¹ Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika.

¹³² Horvat-Muc, J. (1999). Intervju z dr. Pavlo Štrukelj. Romano them/Romski svet, št. 5, str. 7–11.

¹³³ Štrukelj, P. (1998). Romska noša skozi časovna obdobja. V: Horvat, J. Romski zbornik II. Murska Sobota: Solidarnost d. d., str. 11–21; Štrukelj 2004.

¹³⁴ Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 20–21.

¹³⁵ Prav tam, str. 23–25.

Po besedah Marije Padovan je glavni pomen romskega jezika v tem, da Romom predstavlja njihovo domovino.¹³⁶ Tudi dr. Vera Klopčič meni, da je ohranjanje romskega jezika ter kulture temeljni element obstoja in razvoja romskega naroda. Čeprav romski otroci bistveno več kot v preteklosti obiskujejo vzgojno-izobraževalne sisteme, se še vedno v številnih evropskih državah ugotavlja nizka izobrazbena raven samih Romov, zato romske skupnosti in nevladne ustanove predlagajo, da se tudi v obvezne šole vključijo vsebine o romski kulturi, zgodovini, običajih in jeziku.¹³⁷ V Sloveniji je eden izmed državnih predlogov postavitev izbirnega predmeta Romska kultura.¹³⁸ Sicer si je zgodovino in kulturo slovenskih romskih skupnosti možno ogledati tudi v Slovenskem etnografskem muzeju.¹³⁹

V kolikor je še do nedavnega veljalo prenašanje romske kulture zgolj na podlagi ustnega sporočila, danes vse več romskih književnikov piše v romščini, o Romih pa je posnetih čez 120 filmov.¹⁴⁰ Obstaja še problem neromskih medijev, ki preveč poudarjajo negativne pojave iz romskega življenja (črna kronika), izpuščajo pa pozitivne aspekte, npr. o delovanju romskih organizacij in društev, romskih učencih ipd.¹⁴¹ Novinarica Alenka Kotnik dodaja, da se s pisanjem o kolektivnemu »romskemu vprašanju« in kolektivni »romski problematiki« prikazuje Rome kot nekakšen kolektivni problem.¹⁴² Rešitev se nahaja v tem, da bi se Romi sami začeli promovirati tudi na tem področju. Tega se zaveda tudi Center za medijsko politiko, ki deluje znotraj slovenskega Mirovnega inštituta, in je v obdobju 2003/04 organiziral projekt Usposabljanje Romov za profesionalno radijsko novinarstvo.¹⁴³

Mnogi romologi vidijo razlog za ohranitev romske etnične identitete tudi v nomadstvu. Zoran Šučur s hrvaške Pravne fakultete zagovarja stališče, da se je pri Romih zgodila obratna oz. intrinzična akulturacija. Romi so sprejeli religijo, tradicijo, običaje večine dominantnejše evropske kulture, a obdržali so svoj način življenja in zunanjo simboliko. Takšen način akulturacije je tipičen za etnične skupine, ki se od večine ločijo kulturno in fizično. Navadno se proces kulturne adaptacije začne s sprejemanjem zunanje podobe določene kulture, ohranja pa se notranja kultura.¹⁴⁴ V svojem stališču Šučur ni osamljen. Tudi drugi avtorji menijo, da so Romi ravno po zaslugi življenja ob robu družbe in migracij uspeli ohraniti etnično identiteto in se obvarovati pred asimilacijo.¹⁴⁵

Kljub vse večjim spremembam in prilagajanju sodobnemu načinu življenja (od oblačil, prehranjevanja in načina življenja), Romi na drugi strani vzpostavljajo zavesten odnos do svoje lastne kulture in zgodovine.¹⁴⁶ Dokaz za to najdemo tudi v naslednjem dogodku: avgusta leta 2001 romsko društvo Romani Union iz Murske Sobote organiziralo šesti

¹³⁶ Padovan, M. (1999). Romski jezik je tudi domovina. *Romano them/Romski svet*, št. 5, str. 25.

¹³⁷ Klopčič, V. (2006). Izobraževanje Romov v posameznih evropskih državah. *Romski zbornik VIII*, str. 33–40.

¹³⁸ Barle Lakota, A. (2006). Predlog izbirnega predmeta Romska kultura. *Romski zbornik VIII*, str. 41–44.

¹³⁹ Štrukelj, P. (2005). Predstavitev indijske kulture v slovenskih muzejskih zbirkah. *Romano them /Romski svet*, let. 11, št. 25, str. 2–4.

¹⁴⁰ Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! *Celovec: Mohorjeva*, str. 36–37, 67.

¹⁴¹ Žagar, M. (2002). Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo*, št. 41, str. 136–171.

¹⁴² Kotnik, A. (2002). Romi v medijih še vedno le kot problem. *Medijska preža*, št. 13, str. 14.

¹⁴³ Nahtigal, N. (2004). Usposabljanje Romov za profesionalno radijsko novinarstvo. *Medijska preža*, št. 20–21, str. 80.

¹⁴⁴ Šučur, Z. (2000). Romi kao marginalna skupina. *Društvena istraživanja*, let. 9, št. 46/47, str. 211–227.

¹⁴⁵ Posavec, K. (2000). Sociokulturna obilježja i položaj Roma U Europi – od izгона do integracije. *Društvena istraživanja*, let. 9, št. 46/47, str. 229–250.

Hrvatić, N. (2000). Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, let. 9, št. 46/47, str. 251–263.

¹⁴⁶ Horvat-Muc, J. (1999). Intervju z dr. Pavlo Štrukelj. *Romano them/Romski svet*, št. 5, str. 7–11.

mednarodni romski tabor, čigar cilj je bil v izobraževanju mladih Romov o zgodovini in kulturi romskega naroda. Romska mladina je na taboru izrazila željo po nadaljnjem izobraževanju.¹⁴⁷

Dandanes se kažejo velike spremembe pri romski identiteti in vključevanju v širšo družbo, ravno zaradi konstruktivnega organiziranja Romov v lastna društva in poudarjanja večje samoiniciativnosti na številnih družbenih nivojih. Romi se vse bolj zavedajo, da lahko le z lastno aktivnostjo prispevajo k razreševanju lastnih težav in k lastni integraciji v širšo družbo. Vse več romske mladine se vključuje tudi v športne in kulturne dejavnosti, kjer dosegajo zadovoljive rezultate. Marsičesa od tega se ne bi zgodilo, če se Romi ne bi zavedali svoje lastne zgodovine.

Slovenski Rom Rajko Šajnovič iz Šmihela pravi, da je romska kultura »na pohodu in v fazi razvoja«, kar dokazuje tudi pojav vse večjega števila romskih knjig in romskih slovarjev, s tem pa se krepi tudi romska kulturna samozavest. Rajko Šajnovič, ki je znan tudi po prevodu Prešernovih del v romščino si želi, da bi bilo v Sloveniji ustanovljeno Kulturno društvo ljubiteljev romske kulture. Romsko kulturo in tradicijo hoče zapisati v knjižni obliki »Hočemo ohraniti izvorni jezik, ki so ga govorili naši dedje, in ga prenesti v pisno obliko. Prišel je čas, da se nekoč skrivnostna govornica tudi zapiše in da se več uporablja v pisani obliki, da bodo naši otroci znali brati tudi v svojem maternem jeziku.«¹⁴⁸

To nas vodi do druge, prav tako spodbudne misli, s katero želimo zaključiti ta prispevek. A. Nana Rituper Rodež je za področje Slovenije zapisala: »Romi so se začeli bolj zavedati svoje identitete, svoje zgodovine in svoje kulturne dediščine, začeli so se učiti svojega jezika, uspeli so dobiti svojega predstavnika v občinskem svetu mestne občine, med drugim pa se tudi na državnem nivoju pri pogovorih vključujejo kot enakopravni partnerji.«¹⁴⁹

Zaključek

Na vprašanje, ali imajo Romi odnos do zgodovine, je odgovor pritrdilen. Romi so indijsko nomadsko ljudstvo, ki se je v Evropi najprej naselilo okoli leta 1000 do 1100, množično pa v 15. stoletju. Svojo navade, vero in kulturne običaje, preko katerih kažejo svoj odnos do lastne zgodovine, so prenesli iz matične domovine in jih ohranili predvsem preko ustnega izročila, veliko pa je k temu pripomoglo življenje na obrobju evropske družbe in nomadsko življenje. Posledica tega je, da še dandanes v celoti ne poteka dvostranska komunikacija med Romi in Neromi temveč še vedno v medsebojnih odnosih praviloma obstaja nekakšna napetost. Krivde za to ne moremo pripisati ne Romom samim niti ne Neromom. Romi na podlagi lastnih pogovorov poudarjajo zgolj družjenje z Romi, podobno se dogaja tudi pri Neromih. Potrebno pa je spregovoriti, zakaj je bilo potrebno preganjanje Romov, ki traja vse od 17. stoletja dalje in je svoj vrh doseglo v nacističnem holokavstu. Gre tukaj res za Kajn-Abelovo tradicijo?¹⁵⁰

Grešne krivde, ki so jih ostali Evropejci pripisovali Romom, so izdajanje krščanskih dežel, ovaduštvo za turške vojake (mnogi Romi so res prišli v Evropo s turško vojsko) in prenašanje kuge. Toda še bolj nerazumljiv je molk številnih držav v času holokavsta, nepričakovan pa je tudi dolgotrajni molk samih Romov. Razlog za prvo se skriva v tedanji

¹⁴⁷ Gabor, J. (2001). Spoznavanje zgodovine in kulture Romov. Mednarodni romski tabor v Murski Soboti. Romski zbornik III, str. 16–17.

¹⁴⁸ Rajko Šajnovič opozarja na romsko kulturo. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11294> (5. 12. 2010).

¹⁴⁹ Rituper Rodež, A. N. (2001). 10. obletnica Romskega društva Romani union. Takrat so se Romi začeli prebujati. Romano nevijske/Romske novice, let. X, št. 1, str. 1.

¹⁵⁰ Ošlak, V. (2000). Romi-Abelovi otroci. V: Briziani-Traja, I. Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 87–91.

evropski zakonodaji, ki je videla Rome kot kriminalce in je pomoč Romom pomenila delovanje zoper zakon. Razlogi za dolgotrajni romski povojni molk pa so številni: strah pred ponovitvijo vojnih grozot, neupoštevanje Romov na Nürnberških procesih, predvsem pa nizka izobrazbena struktura in nepismenost romskega prebivalstva.

Zavesten odnos do svoje lastne zgodovine so Romi vzpostavili šele s premaganjem strahu in molka. Leta 1971 so se odločili za novo pot in se med seboj povezali, najprej Romi 14 evropskih držav, kasneje pa so se jim pridružili še iz drugih držav. Postali so en narod znotraj Evrope. Celo zastava simbolično ponazarja njihovo zgodovino, saj rdeče kolo sredi zeleno-modre zastave pomeni celotno njihovo življenjsko pot. Z vzpostavitvijo nove identitete (prej Cigani, Egipčani in/ali Črni ljudje, danes Romi) so se začeli postavljati na lastne moči in s tem postali aktivni člani evropske družbe. Graditi so začeli romska društva, zveze in druge organizacije, izdajati so pričeli lastne časopise, organizirati predavanja, izobraževanja, prizadevajo se za romščino v šolah, kot aktivni člani so vstopili v različne družbene sfere ... Rome so zaščitili Organizacija združenih narodov, Svet Evrope in Organizacija za evropsko varnost in sodelovanje, druge organizacije, predvsem pa vlade posameznih držav, ki so jim priznale status etnične manjšine. Vendar so mnogi Romi še vedno obrobni del širše družbe, kar pa je nenazadnje tudi njihova zgodovina.

Z aktivnim pristopom pri integraciji v širšo družbo in lastnim samozavedanjem Romi vse pogosteje organizirajo tudi mnogo izobraževanj na temo romske zgodovine. Pred tem se je problem evropskega preučevanja romske zgodovine kazal v tem, da je bil njen prikaz vse preveč obremenjen z interpretacijami, gledišči in predsodki evropskega, neromskega človeka. V drugem koraku so bili Romi zgolj ustni opisovalci dogodkov iz romskega vsakdanjika. Zdaj o romski zgodovini vse pogosteje pišejo Romi sami.

Morda se je s prvim romskim kongresom začela resnično pisati nova romska zgodovina. Če je bila še desetletje poprej zgodba o Ciganih zgodba o nenehnih preganjanjih, je prav mogoče, da bo zgodba o Romih končno postala zgodba o končnem sprejetju nekoč indijskega nomadskega ljudstva kot dejavnega in enakopravnega člana evropske skupnosti.

Viri in literatura

- Antauer, Ž., Krek, J., Peršak, M. (2003). Projekt standardizacije jezika Romov v Sloveniji in vključevanje romske kulture v vzgojo in izobraževanje. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 131–141.
- Avsec, T. (1996). Romi in svet. 8. april – svetovni dan Romov. Romano them/Romski svet, št. 1, str. 6.
- Avsec, T. (1998). Miss internacionalno Romani Majsuzi Chaj. Izbor mednarodne romske miss 98. Romano them, let. 4, št. 4, str. 4–6.
- Baltić, N. Heus, J. Samardžija, U. (2005). Romi v Nemčiji - včeraj in danes. V: Razprave in gradivo, št. 47, str. 160–167.
- Barle Lakota, A. (2006). Predlog izbirnega predmeta Romska kultura. Romski zbornik VIII, str. 41–44.
- Benz, W. (2000). Holokavst. Ljubljana: Vita activa, Institut za civilizacijo in kulturo, str. 7–3 in 119–133.
- Bernadac, C. (1981). Zaboravljeni holokaust. Pokolj Cigana. Zagreb: Biblioteka Globus.
- Botosova, A. (1994). Wohin führt der Weg? Roma in der Slowakei. Pannonia, št. 1, str. 36–38.
- Briziani-Traja, I. (2000). Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva.

- Bruselj zaradi izгона Romov grozi s postopkom proti Franciji. http://www.siol.net/EU/Novice/2010/09/Bruselj_zaradi_izgona_Romov_grozi_s_postopkom_proti_Franciji.aspx (28. 11. 2010).
- Evropski parlament za takojšnjo ustavitev izгона Romov. http://www.siol.net/EU/Novice/2010/09/Evropski_parlament_ob_koncu_zasedanja_z_resolucijo_o_Romih.aspx (28. 11. 2010).
- Forum romskih svetnikov bo deloval samostojno. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=201> (5. 12. 2010).
- Fraser, A. (1996). *The Gypsies*. Oxford, Cambridge: Blackwell, str. 265.
- Gabor, J. (2001). Spoznavanje zgodovine in kulture Romov. Mednarodni romski tabor v Murski Soboti. Romski zbornik III, str. 16–17.
- Guet, M. (2003). Prispevek Sveta Evrope/ Oddelek za migracije in Rome/Cigane. V: Klopčič, V., Polzer, M. *Evropa, Slovenija in Romi*. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 29–33.
- Halbrainer, H. (2003). Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici. Graz: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko.
- Haris Tahirović vodi novoustanovljeno Zvezo romske skupnosti. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=8875> (5. 12. 2010).
- Hemetek, U., Ošlak, V. (1994). Romi in sinti – šesta avstrijska narodna skupnost. Nedelja, št. 4, str. 8–9.
- Hemetek, U., Ošlak, V. (1994). Romi v Avstriji: šli smo dolgo pot. Nedelja, št. 5, str. 4–5.
- Heuss, H., Fings, K., Sparing, F. (2006). Od »rasne znanosti« do logora. Romi u Drugom svjetskom ratu. Zagreb: Ibis, str. 1–53.
- Horvat-Muc, J. (2005). Romi na Slovenskem. Romano them/Romski svet, let. 11, št. 23, str. 3–7.
- Horvat-Muc, J. (2003). Romi na Slovenskem. V: Klopčič, V., Polzer, M. *Evropa, Slovenija in Romi*. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 61–66.
- Horvat-Muc, J. (1998). Romi – drugačni od drugih?! Romano nevijpe/Romske novice, let. VII, št. 1, str. 1.
- Horvat-Muc, J. (1999). Intervju z dr. Pavlo Štrukelj. Romano them/Romski svet, št. 5, str. 7–11.
- Hrvatić, N. (2000). Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. V: Društvena istraživanja, let. 9, št. 46/47, str. 251–263.
- Hubschman, M. (1984). Ekonomska stratifikacija i interakcija: Romi, etnički đati u Istočnoj Slovačkoj. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 217–249.
- J. P. (2005). Romi so še preslabo organizirani. Romano them /Romski svet, let. 11, št. 25, str. 19–20.
- J. Š. A. (1999). Odprta razstava ob svetovnem dnevu Romov. Romano nevijpe/Romske novice, let. VIII, št. 1, str. 2.
- Janko Spreizar, A. (1998). Položaj Romov v Evropi – seminar. Srečanje z dr. Rajkom Đuričem. Romano them, let. 4, št. 4, str. 4–6.
- Kaj Romi menijo o trenutni politični participaciji Romov v javnem življenju? <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11146> (5. 12. 2010).
- Kaj se skriva za odprtim pismom romskih funkcionarjev? <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11053> (5. 12. 2010).
- Kleibencetl, J. (2004). Del tuha, romski pozdrav. Murska Sobota: Franc-Franc.
- Klopčič, E. (2001). Didaktični vidiki dela z romskimi učenci. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. Razredni pouk, str. 9–10.

- Klopčič, V. (1991). Pravni položaj Romov. V: Komac, M. (ur.) (1991). Razprave in gradivo - RIG. Romi na Slovenskem. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, št. 25, str. 64–71.
- Klopčič, V. (2001). Mednarodni dokumenti o varstvu narodnih manjšin in obveznosti države Slovenije do slovenske manjšine. Romski zbornik III, str. 11–13.
- Klopčič, V. (2001). Pravni položaj Romov v mednarodnih dokumentih. Romski zbornik III, str. 14–15.
- Klopčič, V. (2003). Romi v novi Evropi/dekada za vključevanje Romov. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 79–84.
- Klopčič, V. (2006). Izobraževanje Romov v posameznih evropskih državah. Romski zbornik VIII, str. 33–40.
- Knjiga o romskem jeziku. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=220> (5. 12. 2010).
- Komac, M. (ur.) (1991). Razprave in gradivo - RIG. Romi na Slovenskem. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, št. 25.
- Kotnik, A. (2002). Romi v medijih še vedno le kot problem. Medijska preža. št. 13, str. 14.
- Kuharske delavnice v romskih naseljih. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=12733> (28. 11. 2010).
- Kuzmič, F. (1990) Romi in njihova vera. Znamenje, let. 20, št. 5, str. 447–453.
- Lokar, S., Žagar, N. (2003). Projekt Romske ženske to zmoremo/E Romane džuvlja šaj/Roma women can do it. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 253–267.
- Lukšič: Slovenija izraža potrebno pozornost do Romov. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=10515> (5. 12. 2010).
- Manjšine oziroma narodne skupnosti. www.sigov.si/uvn/manjsine%20oziroma%20narodne%20skupnosti (19. 10. 2005).
- Matko, F. (2002). Budimpešta: Konferenca Romov 15-ih držav. Romano nevijspe/Romske novice, let. XI, št. 1, str. 1.
- Matko, F. (2002). Za zdravje Romkinj. Romano nevijspe/Romske novice, let. XI, št. 1, str. 2.
- Mayall, D. (2004). Gypsy Identities 1500–2000. From Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany. London in New York: Routledge.
- Miklič, B, Romske novice. www.romskenovice.si (5. 12. 2010).
- Miller, C. (1975). Američki Romi i ideologija onečiščenja. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 189–204.
- Nahtigal, N. (2004). Usposabljanje Romov za profesionalno radijsko novinarstvo. Medijska preža, št. 20–21, str. 80.
- Ošlak, V. (2000). Romi-Abelovi otroci. V: Briziani-Traja, I. Le ostanite Romi gredo! Celovec: Mohorjeva, str. 87–91.
- Padovan, M. (1999). Romski jezik je tudi domovina. Romano them/Romski svet, št. 5, str. 25.
- Pettan, S. (1998). Romi – kako se vide i kako ih vide. Erasmus 25, str. 74–79.
- Poletni tabor za romske in neromske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=5083> (28. 11. 2010).
- Polzer-Srienz, M. (2003). Romi in evropska integracija. Primerjava stanja v Sloveniji, Avstriji in na Hrvaškem. V: Klopčič, V., Polzer, M. Evropa, Slovenija in Romi. Zbornik referatov. Ljubljana: inštitut za narodnostna vprašanja, str. 93–97.
- Posavec, K. (2000). Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije. Društvena istraživanja, let. 9, št. 46/47, str. 229–250.
- Poslovnik Sveta romske skupnosti Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 94/2007. http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r04/predpis_POSL74.html (30. 8. 2010).

- Pri Založbi Goga že tretje leto poteka edinstven projekt multikulturnega druženja otrok iz večinske in romske skupnosti - Igramo se skupaj. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=9940> (5. 12. 2010).
- Rajko Šajnovič opozarja na romsko kulturo. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11294> (5. 12. 2010).
- Rituper Rodež, A. N. (1999). Rome vedno bolj zanima njihova zgodovina. Romano nevijske/Romske novice, let. VIII, št. 1, str. 2.
- Rituper Rodež, A. N. (2001). 10. obletnica Romskega društva Romani union. Takrat so se Romi začeli prebujati. Romano nevijske/Romske novice, let. X, št. 1, str. 1.
- Romi sodijo med težje zaposljivo skupino iskalcev zaposlitve. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11164> (5. 12. 2010).
- Romske ženske organizirale krvodajalsko akcijo. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=1254> (28. 11. 2010).
- Romski otroci med policisti. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11663> (28. 11. 2010).
- Romunija in Francija za sodelovanje pri rešitvi vprašanja Romov. http://www.siol.net/EU/Novice/2010/09/Romunija_in_Francija_za_sodelovanje_pri_resitvi_vprasanja_Romov.aspx (5. 9. 2010).
- Slovenski in nemški dijaki skupaj za romske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=12337> (28. 11. 2010).
- Slovenski Romi so prvi v EU dobili poseben zakon. <http://www.ednevnik.si/?u=romi> (28. 11. 2010).
- Soboška škofija ima predstavnika Romov v škofijskem pastoralnem svetu. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=8246> (28. 11. 2010).
- Svet Evrope obsodil protiromsko retoriko. http://www.siol.net/EU/Novice/2010/10/Svet_Evrope_obsodil_protiromsko_retoriko.aspx (28. 11. 2010).
- Šajnovič, R. (1991). Ureditev statusa Romov kot narodnosti – osnutek amandmaja k ustavi Republike Slovenije. Razprave in gradivo - RIG. Romi na Slovenskem. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, št. 25, str. 131–132.
- Šiftar, V. (1990). Pogled nazaj – korak naprej. V: Levičnik, I. (ur.). Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 59–71.
- Štrukelj, P. (1998). Romska noša skozi časovna obdobja. V: Horvat, J. Romski zbornik II. Murska Sobota: Solidarnost d. d., str. 11–21.
- Štrukelj, P. (2004). Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji. Ljubljana: Družina, str. 13–16.
- Štrukelj, P. (2005). Predstavitev indijske kulture v slovenskih muzejskih zbirkah. Romano them /Romski svet, let. 11, št. 25, str. 2–4.
- Šučur, Z. (2000). Romi kao marginalna skupina. Društvena istraživanja, let. 9, št. 46/47, str. 211–227.
- Tancer, M. (1994). Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem. Maribor: Založba Obzorja.
- Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika.
- Tyruauer, G. (1982). Svladavanje prošlosti: Nijemci i Cigani. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 91–104.
- Uspesno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=274> (5. 12. 2010).
- V kabinetu predsednika Boruta Pahorja zbrali igrače za romske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=8126> (28. 11. 2010).
- V Ljubljani slovesno odprli Romski informacijski center. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11987> (5. 12. 2010).

- V novomeških romskih naseljih potekajo delavnice za romske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=5253> (28. 11. 2010).
- V Trebnjem odprli dnevni center za romske otroke. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=11272> (5. 12. 2010).
- Varuhinja s predstavniki Foruma romskih svetnikov Slovenije. <http://www.romskenovice.si/blog/?p=10210> (5. 12. 2010).
- Veyne, P. (1998). So Grki verjeli v svoje mite? Esej o kognitivni imaginaciji. Ljubljana: Založba.
- Weckman, S. (1983). Istraživanje finskih Cigana: ciganski savjet. V: Tong, D. (2004). Romi. Interdisciplinarni prikaz. Zagreb: Ibis grafika, str. 3–9.
- Winkler, P. (2001). Romi v Sloveniji. Romano nevijpe/Romske novice, let. X, št. 1, str. 3.
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1). http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r05/predpis_ZAKO4405.html (30. 8. 2010).
- Zakonska zaščita romske etnične skupnosti v Sloveniji. www.sigov.si/uvn/zakonodaja.html (19. 10. 2005).
- Žagar, M. (2002). Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. Razprave in gradivo, št. 41, str. 136–171.
- Žagar, M. (2005). Koncepti, modeli in mehanizmi političnega predstavljanja narodnih manjšin in politike integracije. Razprave in gradivo, št. 46, str. 48–74.